

Strasbourg, 7 października 2005DGIV/EDU/CIT (2004) 44rev4

EDUKACJA OBYWATELSKA 2001-2004

Poradnik szkolenia nauczycieli edukacji obywatelskiej i praw człowieka

Autorzy:

Rolf Gollob
Edward Huddleston
Peter Krapf
Maria-Helena Salema
Vedrana Spajic-Vrkaš

Redaktorzy:

Edward Huddleston
Angela Garabagiu

Idee i opinie zawarte w niniejszej publikacji są wyłącznie poglądami autorów i nie koniecznie odzwierciedlają stanowisko UNESCO i Rady Europy.

Wszelka korespondencja dotycząca tego dokumentu, jego powielania lub tłumaczenia zarówno całego tekstu lub jego części powinna być kierowana do:

*Directorate General IV – Education, Culture, Youth and Sport, Environment of the Council of Europe,
F-67075 Strasbourg Cedex*

Wszystkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej publikacji nie może być powielana, przechowywana w wyszukiwarkach lub przekazywana w jakiegokolwiek formie lub za pomocą jakichkolwiek środków – czy to elektronicznie (CD-ROM, Internetem, etc.), mechanicznie, za pomocą fotokopii, nagrywania lub w inny sposób – bez uprzedniej zgody: the Publishing Division, Directorate of Communication and Research of the Council of Europe.

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
1. Potrzeba kształcenia nauczycieli w zakresie edukacji obywatelskiej.....	9
1.1. Wyzwania stojące przed tradycyjnym modelem obywatelstwa.....	9
1.2. Nowy typ obywatelstwa wymaga nowego typu edukacji	10
1.3. EO jako wspólne europejskie podejście.....	11
1.4. Potrzeba stworzenia bardziej skutecznych systemów kształcenia nauczycieli.....	13
1.5. Czynniki wpływające na prowadzenie programów kształcenia nauczycieli	14
2. Struktury i mechanizmy wsparcia.....	19
2.1. Tworzenie polityki	19
2.2. Wdrażanie polityki	19
2.3. Kształcenie	20
2.4. Doskonalenie.....	22
3. Kompetencje nauczyciela	25
3.1. Czego uczniowie muszą się nauczyć w ramach EO?	25
3.2. Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel, by wspierać EO?	28
3.3. Cechy osobowościowe.....	29
3.4. Metody nauczania	30
3.5. Umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalne	31
3.6. Refleksja i doskonalenie.....	32
4. Procesy i metody.....	34
4.1. Charakterystyka szkolenia nauczycieli w zakresie EO	34
4.2. Proces kształcenia	38
4.3. Atmosfera uczenia się	39
4.4. Rola trenera EO.....	40
4.5. Studium przypadku na temat procesów i metod	41
4.6. Szkolenie trenerów	44
5. Zalecenia.....	49

Wstęp

Uczenie się i życie w demokracji – nowe role nauczycieli

Rada Europy pragnie zwrócić uwagę, jak ogromne znaczenie ma, w perspektywie uczenia się przez całe życie, edukacja - zarówno formalna jak i nieformalna - dla kształtowania aktywnej postawy obywatelskiej, jakości życia w społeczeństwie demokratycznym oraz wzmocnienia kultury demokratycznej. Nauczyciele spełniają istotną rolę w promowaniu uczenia się demokracji poprzez stosowanie aktywnych, opartych na uczestnictwie podejść.

Zgromadzenie Parlamentarne oraz Komitet Ministrów Rady Europy zalecił, aby państwa członkowskie włączyły edukację o prawach człowieka do wszystkich programów szkolnych, poczynając od programów kształcenia i doskonalenia nauczycieli (Zalecenie 1346 (1997) w sprawie edukacji o prawach człowieka, poz. 11); oraz żeby wzmocniły zarówno kształcenie jak i doskonalenie nauczycieli w zakresie edukacji obywatelskiej (Załącznik do Zalecenia 2002)12 Komitetu Ministrów skierowanego do państw członkowskich w sprawie edukacji obywatelskiej, poz. 4).

Państwa członkowskie stoją przed konkretnymi wyzwaniem takimi jak: potrzeba podniesienia poziomu kwalifikacji zawodowych nauczycieli oraz ich uzupełnienia o nowe, ważne obecnie umiejętności; potrzeba powiązania formalnego kształcenia nauczycieli ze szkoleniem trenerów, które zazwyczaj oznacza uczenia się poza formalnym system edukacji oraz poprzez prowadzenie działań związanych z realizacją projektów.

Celem tej publikacji jest przedstawienie pomysłów i wskazówek dotyczących działań wspierających szkolenie nauczycieli/trenerów w zakresie edukacji obywatelskiej (EO). Jest to wynik zbiorowej pracy koordynowanej przez Radę Europy. Tekst publikacji napisany został przez grupę ekspertów w dziedzinie edukacji obywatelskiej. Wersja wstępna Poradnika została zaprezentowana na konferencji promującej Europejskie Rok Edukacji Obywatelskiej 2005 w Sofii w Bułgarii (13-14 grudnia 2004 r.) oraz przekazana do konsultacji sieci koordynatorów EO, utworzonej przez Radę Europy i mającej swoich przedstawicieli w 26 państwach członkowskich. Następnie tekst dokumentu został poprawiony oraz uzupełniony o studia przypadków. Do władz oświatowych w państwach członkowskich kierowana jest prośba o adaptację tego dokumentu do kontekstu krajowego, z odpowiednim wyjaśnieniem zawartych w nim koncepcji oraz, o ile to konieczne, o przetłumaczenie Poradnika w celu udostępnienia go nauczycielom i trenerom w ich języku ojczystym, jak również, jeżeli to możliwe, dodanie do niego krajowych przykładów dobrej praktyki.

1. Potrzeba szkolenia nauczycieli w zakresie EO

W świecie, w którym zachodzą szybkie zmiany oraz zwiększa się różnorodność, potrzeba aktywnych, świadomych i odpowiedzialnych obywateli jest większa niż kiedykolwiek dotąd. Rola edukacji w kształtowaniu takich postaw obywatelskich jest obecnie prawie powszechnie uznana.

Umiejętność inteligentnego i odpowiedzialnego angażowania się w życie publiczne jest umiejętnością, której trzeba się nauczyć. Podczas gdy pewne elementy można nabyć w sposób nieformalny w rodzinie, charakter współczesnego życia jest taki, że nigdy wiedza i umiejętności wyniesione z domu nie wystarczą, by ukształtować takiego świadomego i skutecznie działającego obywatela, jakiego potrzebuje nowoczesne społeczeństwo demokratyczne w celu utrzymania swojego istnienia. Edukacja obywatelska powinna łączyć cechy zarówno edukacji formalnej jak i nieformalnej i powinni do niej posiadać prawo wszyscy obywatele demokratycznego społeczeństwa.

W niniejszym rozdziale zastanowimy się nad tym, jaki rodzaj programów szkolenia zawodowego - zarówno na poziomie kształcenia jak i doskonalenia – jest potrzebny, aby nauczyciele w szkołach mogli uczyć edukacji obywatelskiej dobrej jakości. W rozdziale tym będziemy również mówić o czynnikach wpływających na sposób, w jaki programy takie powinny być konstruowane.

1.1. Wyzwania stojące przed tradycyjnym modelem obywatelstwa

Idea edukacji obywatelskiej nie jest nowa. Jej elementy widoczne były w różnych krajach europejskich od dawna. W większości przypadków sprowadzało się to do informowania uczniów, przy wykorzystaniu formalnych metod nauczania, o systemie politycznym, tzn. o konstytucji danego państwa. Podstawowy model obywatelstwa był modelem biernym i minimalistycznym. Postawa obywatelska dla większości zwykłych ludzi oznaczała trochę więcej niż obowiązek przestrzegania prawa oraz oddanie głosu w czasie wyborów.

Jednakże wydarzenia i zmiany, które miały miejsce w Europie w ostatnich latach podważyły ten model obywatelstwa. Mamy tu na myśli takie zjawiska jak:

- konflikty etniczne i nacjonalizm;
- zagrożenia globalne i brak bezpieczeństwa;
- rozwój nowych technologii komunikacyjno-informacyjnych;
- problemy środowiska;
- migracje ludności;
- odrodzenie się nowych form stłumionych tożsamości zbiorowych;
- żądanie rosnącej osobistej autonomii i nowych form równości;
- osłabienie spójności społecznej i solidarności międzyludzkiej;
- brak zaufania w odniesieniu do tradycyjnych instytucji politycznych, form rządzenia i przywódców politycznych;
- rosnące wzajemne powiązania i współzależność – polityczna, gospodarcza i kulturowa – na poziomie regionalnym i międzynarodowym.

W obliczu takich wyzwań jasnym stało się, że potrzeba obywateli nowego typu: obywateli, którzy są nie tylko świadomi w sprawach otaczającej ich rzeczywistości ale są również bardziej aktywni – potrafią wnieść wkład w życie swojej społeczności, kraju i świata oraz czują się za nie bardziej odpowiedzialni.

1.2. Nowy typ obywatelstwa wymaga nowego typu edukacji

Tradycyjne modele edukacji nie posiadają wystarczających narzędzi, aby kształtować taki typ aktywnych, świadomych i odpowiedzialnych obywateli, jakiego wymagają nowoczesne demokracje. Nie są one w stanie odpowiedzieć na potrzeby szybko zmieniającego się środowiska społecznego, politycznego i kulturalnego, chociażby dlatego, że:

- nie dają uczniom możliwości zgłębiania i dyskusowania kontrowersyjnych problemów społecznych i politycznych, kładąc nacisk na przekazanie wiedzy akademickiej w czasach, gdy wydaje się, iż uczniowie tracą zainteresowanie tradycyjną polityką i tradycyjnymi formami aktywności politycznej;
- skupiają się na podzielonej na dziedziny(fragmentarycznej) wiedzy i klasycznym modelu uczenia się „nauczyciel – podręcznik - uczeń” w czasach szybkiego rozwoju nowych technologii informacyjno-komunikacyjnych;
- sprowadzają edukację obywatelską do przekazywania informacji faktograficznych na temat “idealnych” systemów w czasach, gdy należy uczyć obywateli praktycznych umiejętności uczestniczenia w procesie demokratycznym;
- pielęgnują kulturę dominującą oraz “wspólną” narodową lojalność w czasach, gdy prawne uznanie różnic kulturowych stało się źródłem demokratycznego kapitału;
- odgradzają edukację od prywatnego życia uczniów oraz interesów społeczności lokalnej w czasach, gdy zanika spójność i solidarność społeczna;
- wzmacniają tradycyjny podział pomiędzy edukacją formalną, nieformalną i pozaformalną w czasach, gdy edukacja powinna zaspakajać potrzeby uczenia się przez całe życie;
- promują formy edukacji i szkolenia skoncentrowane na państwie w czasach, gdy rosną wzajemne powiązania i współzależności na poziomie regionalnym i międzynarodowym.

Potrzeba nowych form edukacji, które przygotowują uczniów do prawdziwego uczestnictwa w społeczeństwie – form, które w równym stopniu bazują na teorii jak i praktyce, są zakorzenione w zagadnieniach mających wpływ na życie uczniów i ich społeczności oraz uczą zarówno poprzez udział w życiu szkoły jak i formalne programy nauczania¹.

Potrzeba zapewnienia takiego szkolenia stanowi poważne wyzwanie dla zawodu nauczyciela. Oznacza to uczenie się nowych form wiedzy, opracowanie nowych metod

1. K. Dürr, V. Spajic-Vrkaš, oraz I. Ferreira-Martins, *Strategies for learning democratic citizenship (Startegie uczenia się demokratycznych postaw obywatelskich)*, Rada Europy, Strasburg, DECS/EDU/CIT (2000) 16, str. 31-32.

nauczania, znalezienie nowych sposobów pracy i stworzenie nowych form relacji zawodowych – zarówno z kolegami jak i uczniami. Kładzie to nacisk na nauczanie koncentrujące się na sprawach obecnych, a nie na rozumieniu systemów historycznych; krytycznym myśleniu i uczeniu umiejętności, a nie tylko przekazywaniu wiedzy; współpracy, a nie na indywidualnym przygotowywaniu się; autonomii zawodowej a nie centralnym dyktacie i zależności od władz. Wymaga to zmiany w sposobie postrzegania kształcenia, przejściu od idei uczenia się, w której centrum znajduje się nauczyciel do idei uczenia się przez doświadczenie, uczestnictwo, badanie i dzielenie się.

1.3. EO jako wspólne europejskie podejście

W odpowiedzi na potrzebę wzmocnienia i rozwoju demokracji poprzez edukację Rada Europy oraz Unia Europejska starały się opracować i promować nowe formy EO mające zastosowanie w całej Europie.

a) Rada Europy

W 1997 roku Rada Europy zainicjowała wszechstronny projekt dotyczący EO mający potrójne zadanie: wyjaśnienie podstawowych pojęć, opracowanie strategii nauczania i uczenia się oraz stworzenie i monitorowanie innowacyjnych praktyk uczenia się w ramach tzw. inicjatyw obywatelskich – „*sites of citizenship*”.

Projekt opracował nowe podejście do EO. Połączył ideę wielopłaszczyznowej praktyki z oddolnymi strategiami, opierał się na wspólnych europejskich wartościach oraz miał na celu promowanie aktywnego obywatelstwa oraz uczestnictwa poprzez uczenie się przez całe życie w różnych sytuacjach edukacji formalnej i nieformalnej.

Na opracowanie takiego podejście miały wpływ *Deklaracja i Program Rady Europy dotyczące edukacji obywatelskiej opartej na prawach i obowiązkach obywateli* z 1999 roku, w których to dokumentach stwierdzono, że EO stała się

“istotnym elementem wszystkich polityk i praktyk w dziedzinie edukacji, kultury i młodzieży.”²

Rok później europejscy ministrowie edukacji przyjęli w Krakowie rezolucję *oraz wersję wstępną wspólnych wytycznych dotyczących edukacji obywatelskiej*. Dokument ten definiuje na nowo obywatelstwo demokratyczne poprzez rozszerzenie wcześniejszej, ogólnie akceptowanej idei obywatelstwa, reinterpreteruje sposób, w jaki postawy obywatelskie powinny być kształtowane oraz, jak należy się ich uczyć. Obywatelstwo demokratyczne postrzegane jest w tym dokumencie jako postawa obejmująca kilka wymiarów – w tym wymiar polityczny, prawny, społeczny i gospodarczy. W ten sposób dokument ten ratyfikuje pogląd, że obywatelstwo demokratyczne powinno być rozumiane jako idea, która ma zastosowanie nie tylko na poziomie regionalnym i krajowym ale również na poziomie europejskim i ogólnoświatowym.

Zasady i treść EO zostały następnie wyjaśnione w zaleceniu Komitetu Ministrów Rec (2002)12 w sprawie edukacji obywatelskiej.

Zalecenie stwierdza, że edukacja obywatelska powinna stanowić centrum tworzenia i reformowania polityki edukacyjnej oraz, że stanowi ona

2. Deklaracja i program dotyczące edukacji obywatelskiej opartej na prawach i obowiązkach obywateli (dokument przyjęty przez Komitet Ministrów 7 Maja 1999 r. na jego 104. sesji), Strasburg, Rada Europy, 1999 r.

“podstawę priorytetowego zadania Rady Europy, jakim jest promowanie wolnego, tolerancyjnego i sprawiedliwego społeczeństwa.”³

Zalecenie to ustanawia podejście do EO, które:

- obejmuje wszelką formalną, nieformalną i poza-formalną działalność edukacyjną, która przygotowuje człowieka do bycia aktywnym, odpowiedzialnym i szanującym prawa innych obywatelem;
- stara się przyczynić do spójności społecznej, wzajemnego zrozumienia, dialogu pomiędzy kulturami i religiami oraz solidarności – promując równość kobiet i mężczyzn oraz wspierając ustanowienie pokojowych relacji pomiędzy ludźmi;
- jest czynnikiem wprowadzania innowacji pod względem organizowania i zarządzania całym systemami edukacji, jak również programami i metodami nauczania.

Jako taka, EO może być utożsamiana z pojedynczym kierunkiem, przedmiotem szkolnym, metodą nauczania lub szkolenia, instytucją edukacyjną lub środowiskiem kształcenia, grupą osób uczących się lub konkretnym okresem studiów. Jest to podejście wszechstronne i holistyczne, które wyznacza, w perspektywie całego życia, szeroki wachlarz innych podejść, programów i inicjatyw, zarówno formalnych, nieformalnych i poza-formalnych – takich jak edukacja obywatelska i polityczna, edukacja o prawach człowieka, edukacja interkulturowa i na rzecz pokoju, edukacja globalna i na rzecz zrównoważonego rozwoju, etc.

W konsekwencji EO postrzegana jest jako złożone narzędzie służące rozwijaniu wiedzy opartej na wartościach, umiejętności działania, kompetencjach ukierunkowanych na zmiany, które przygotowują obywateli do efektywnego życia w pluralistycznej demokracji. W szczególności EO, zgodnie z definicją zawartą w zaleceniu, promuje samoświadomość, myślenie krytyczne, wolność wyboru, przestrzeganie wspólnych wartości, poszanowanie różnic, konstruktywne relacje z innymi oraz pokojowe rozwiązywanie konfliktów – wszystkie elementy ważne dla osobistego rozwoju demokratycznego obywatela oraz demokratycznego społeczeństwa jako całości.

b) Unia Europejska

W Strategii Lizbońskiej⁴, opublikowanej w roku 2000 oraz w Szczegółowym programie pracy dotyczącym realizacji celów systemów edukacji i szkolenia w Europie z 2002 r., Unia Europejska zawarła aktywne obywatelstwo w strategicznych celach mających uczynić z Europy:

“najbardziej konkurencyjną i dynamiczną, opartą na wiedzy gospodarkę na świecie; zdolną do zrównoważonego rozwoju gospodarczego z licznymi i lepszymi miejscami pracy oraz większą spójnością społeczną”⁵.

3. Zalecenie (2002)12 Komitetu Ministrów skierowane do państw członkowskich w sprawie edukacji obywatelskiej (przyjęte przez Komitet Ministrów 16 października 2002 r. na 812. spotkaniu wice-ministrów).

⁴Rada Europejska, Lizbona (Portugalia) 23-24 marca 2000 r., Parlament Europejski.

5. Spotkanie europejskich ministrów edukacji, Bratysława (Słowacja), czerwiec 2002 r., Work Programme on the Follow Up of the Objectives of Education and Training Systems in Europe (*Program pracy*

Aktywne obywatelstwo zostało uznane za ważny cel Procesu Bolońskiego, który wyznacza cele dla szkolnictwa wyższego jak również Europejskich Strategii LLL oraz europejskiej polityki w sprawie młodzieży. W odniesieniu do młodzieży - Biała Księga Komisji Europejskiej z 1991 r. „Nowe impulsy dla europejskiej młodzieży” promuje nowe formy rządów europejskich opartych na autonomii młodzieży i aktywnym obywatelstwie, podczas gdy Biała Księga Zarządzania Europejskiego definiuje otwartość, uczestnictwo, odpowiedzialność wobec interesariuszy, skuteczność i spójność jako kluczowe zasady dobrych demokratycznych rządów.

1.4. Potrzeba bardziej skutecznych systemów kształcenia nauczycieli

Jednakże, mimo ogólnej zgody, co do tego, że obywatele powinni być aktywni, świadomi i odpowiedzialni, i chociaż rola edukacji w kształtowaniu takich właśnie postaw jest również prawie powszechnie uznana, są podstawy, by twierdzić, że istnieje prawdziwy rozdźwięk pomiędzy wyrażanym zapotrzebowaniem na EO, a tym jak naprawdę wygląda ona w praktyce.

Ten stan rzeczy potwierdzają dwa, przygotowane ostatnio przez Radę Europy opracowania: *Stocktaking Research on Policies for Education for Democratic Citizenship and Management of Diversity in Southeast Europe (Badania dotyczące edukacji obywatelskiej i zarządzania różnorodnością w Europie południowej)*¹⁰, oraz *All European Study on EDC Policies (Ogólnoeuropejskie studia dotyczące polityki w zakresie EO)*.

Jeden z podstawowych wniosków dokumentu pt.: *All-European Study on EDC Policies (Ogólnoeuropejskie studia dotyczące polityki w zakresie EO)* dotyczył braku zgodności, we wszystkich państwach członkowskich, na wszystkich poziomach edukacji, pomiędzy założeniami polityki w zakresie EO a zapewnieniem odpowiednich zasobów – informacyjnych, ludzkich, finansowych i technologicznych – dzięki, którym można by te założenia urzeczywistnić w formie skutecznej polityki i praktyki.

Dokument *Ogólnoeuropejskie studia dotyczące polityki w zakresie EO* stwierdza, że:

”mimo, iż w deklaracjach politycznych przypisuje się im dużą wagę, systemy szkolenia nauczycieli nie wspierają wystarczająco wysiłków podejmowanych w celu wdrażania EO”.¹¹

W dokumencie stwierdzono, że zarówno kształcenie jak i doskonalenie nauczycieli w zakresie EO otrzymywało tylko niewielkie systematyczne wsparcie. W większości

¹⁰ C. Harrison, B. Baumgartl, *Stocktaking Research on Policies for education for democratic citizenship and management of diversity in Southeast Europe (Badania dotyczące edukacji obywatelskiej i zarządzania różnorodnością w Europie Południowej)*, Strasburg, Rada Europy, DGIV/EDU/CIT (2001) 45 final.

¹¹ *All-European Study on EDC Policies (Ogólnoeuropejskie studia w zakresie polityki dotyczącej EO)*, Rada Europy, Strasburg, DGIV/EDU/CIT (2004) 12, str. 22.

przypadków działania podejmowane w ramach doskonalenia nauczycieli były inicjatywami *ad hoc*, realizowanymi w szkołach lub na zasadzie współpracy szkoły ze społeczeństwem obywatelskim. Istniejące inicjatywy w zakresie kształcenia nauczycieli miały bardzo ogólny charakter. Rzadko zdarzały się przypadki, gdy programy szkolenia nauczycieli w dziedzinie EO realizowane były w ramach jednego rządowego programu lub jednego schematu wdrażania polityki dotyczącej EO – wyjątek stanowią *the Association for Citizenship Teaching* w Anglii, *the Federal Centre for Civic Education* w Federacji Rosyjskiej, program szkolenia nauczycieli „*New Horizons*” czeskich uniwersytetów oraz studia w zakresie edukacji obywatelskiej na Węgrzech.

Obserwacje te można również poprzeć przykładami ze studium na temat Europy Zachodniej, regionu posiadającego wieloletnie doświadczenie w dziedzinie polityki dotyczącej EO:

„Ogólnie rzecz biorąc w regionie Europy zachodniej kształcenie nauczycieli w zakresie EO ma charakter ograniczony i sporadyczny. W sposób ogólny zagadnienia te omawiane są na poziomie kształcenia nauczycieli, nie ma też obowiązkowych kursów w ramach doskonalenia zawodowego nauczycieli. Ten stan rzeczy nie odpowiada roli jaką przypisuje się nauczycielom w rozwijaniu skutecznych praktyk EO. Rodzi to również poważne pytania dotyczące możliwości i skuteczności nauczycieli w promowaniu aktywnego, opartego na uczestnictwie podejścia, mającego związek z reformowaniem edukacji obywatelskiej w wielu krajach”.¹²

Oczywistym jest, że sukces EO zależy od nauczycieli. To oni wprowadzają i wyjaśniają nowe pojęcia i wartości, ułatwiają zdobywanie nowych umiejętności i kompetencji oraz stwarzają warunki, które pozwalają osobom uczącym się stosować te umiejętności i kompetencje w życiu codziennym w domu, szkole i społeczności lokalnej.

Jednakże uznanie roli jaką odgrywa EO w przygotowaniu ludzi do bycia aktywnymi i odpowiedzialnymi obywatelami, poszerza zakres obowiązków nauczycieli i stawia przed nimi nowe wyzwania. Niektóre z tych wyzwań zostały już odnotowane w 1987 r. w czasie 15. Stałej Konferencji Ministrów Edukacji Rady Europy w Helsinkach. Rezolucja dotycząca nowych wyzwań dla nauczycieli i edukacji zwraca uwagę na wsparcie i zachęty, których potrzebują nauczyciele – w tym na programy kształcenia i doskonalenia zawodowego, w ramach których mogą oni nabywać umiejętności osobowe i społeczne, niezbędne do wprowadzania nowych form zajęć lekcyjnych, pracy zespołowej oraz współpracy ze społecznością lokalną i innymi partnerami, jak również do zrozumienia wartości europejskich i ich przekazania uczniom w nowoczesnym, pluralistycznym społeczeństwie. Oznacza to również szkolenie z dziedziny edukacji interkulturowej, praw człowieka i obywatelstwa demokratycznego, edukacji europejskiej, globalnej, zdrowotnej i edukacji na rzecz bezpieczeństwa.

Poza tym nowa rola EO poszerza również kategorie aktorów, którzy powinni być zaangażowani w jej promowanie. Zalecenie (2002)¹² w sprawie edukacji obywatelskiej

¹² D. Kerr, Ogólnoeuropejskie stadia dotyczące polityki w zakresie EO: Region Europy Zachodniej, DGIV/EDU/CIT (2003) 21, Strasburg, *Rada Europy*, 2003 r., str. 38.

zakłada aktywne zaangażowanie nie tylko nauczycieli szkolnych, ale również innych aktorów pracujących w dziedzinie edukacji nieformalnej i poza formalnej – szczególnie trenerów, doradców, mediatorów i osób wspomagających prace w grupie. Dlatego też jakość EO zależy od przygotowania i szkolenia wszystkich osób zaangażowanych zarówno w jej opracowanie jak i realizację.

Istnieją przesłanki, by twierdzić, że, jak dotąd, próby zorganizowania tego rodzaju wszechstronnego, interdyscyplinarnego i dynamicznego szkolenia, jakiego wymagają nauczyciele i inni aktorzy EO miały charakter ograniczony i były podejmowane sporadycznie. Dlatego też istnieje ogromna potrzeba, we wszystkich państwach członkowskich, opracowania bardziej skutecznych systemów zapewniających odpowiednie i skoordynowane programy szkoleniowe w zakresie EO, zarówno na poziomie kształcenia jak i doskonalenia zawodowego nauczycieli.

1.5. Czynniki wpływające na organizację programów szkolenia nauczycieli

W poprzednich rozdziałach omówiliśmy ważną rolę nauczycieli we wdrażaniu polityki dotyczącej EO. Obecnie zajmiemy się kluczowymi czynnikami mającymi wpływ na organizację i charakter szkolenia **nauczycieli**¹³ – przy czym wiele zagadnień odnosi się również do szkolenia innych aktorów. Czynniki te można podzielić na dwie kategorie: czynniki wynikające z natury EO i sposobu jej prowadzenia w szkołach; czynniki wynikające z obecnych form szkolenia nauczycieli.

1.5.1. Czynniki wynikające z natury EO

Natura EO oraz to, w jaki sposób rozwija się ona obecnie w szkołach ma istotny wpływ na prowadzenie i charakter wymaganego szkolenia nauczycieli.

1.5.1.1. EO – jako przedmiotem szkolny i podejście cechujące całą szkołę.

Oznacza to nauczanie odrębnego przedmiotu, pracę z wykorzystaniem ścieżek międzyprzedmiotowych, podejmowanie w szkole działań na zasadach demokratycznych oraz zaangażowanie społeczności lokalnej. Oznacza to również, że szkolenie stanowi zagadnienie ogólne dla *wszystkich* nauczycieli i temat szczególnego zainteresowania dla *nauczycieli konkretnych przedmiotów* – szczególnie dla nauczycieli uczących wiedzy o społeczeństwie, edukacji obywatelskiej i przedmiotów ściślej związanych z tymi zagadnieniami takich jak: historia, nauki polityczne czy nauki społeczne. W takim

¹³ Nauczyciele oznaczają osoby odpowiedzialne za i celowo promujące EO bezpośrednio wśród dzieci, młodzieży i dorosłych w różnych kontekstach **oraz formalnym i nieformalnym systemach**. Nauczyciele mogą spełniać różną rolę, mogą pracować jako nauczyciele prowadzący lekcje, dyrektorzy szkół, lub nauczyciele, którzy nie prowadzą lekcji, etc. Słowo trener ma dwa znaczenia. Jest to:
-osoba kształcąca nauczycieli, odpowiedzialna za ich kształcenie oraz pomagająca im w stawianiu się nauczycielem dzieci, młodzieży w zakresie EO (np. kształcenie nauczycieli na uniwersytetach i w kolegiach nauczycielskich);
- osoba szkoląca trenerów, odpowiedzialna za przygotowanie innych do zawodu trenera (np. studia podyplomowe, etc).

zakresie, w jakim EO oznacza podejście cechujące całą szkołę, szkolenie stanowi również ważne zagadnienie dla *dyrektora oraz osób piastujących wyższe stanowiska w zarządzie szkoły*. Sugeruje to również, że szkolenie nauczycieli powinno być prowadzone na *kilku różnych poziomach* obejmujących:

- treści programowe,
- metodykę uczenia się i nauczania,
- umiejętności zarządzania,
- umiejętności interpersonalne lub umiejętności uczestniczenia.

1.5.1.2. EO jako inicjatywa oddolna

Szczególnie jest to widoczne w krajach, w których istnieją zdecentralizowane systemy edukacji oraz wysoki poziom autonomii nauczycieli. W krajach tych, działania dotyczące szkolenia nauczycieli – o ile istnieją - nie są skoordynowane i nie mają charakteru systematycznego. Składają się raczej z niezależnie organizowanych kursów, seminariów i konferencji prowadzonych, w całości lub częściowo, przez mieszankę lokalnych lub międzynarodowych organizacji pozarządowych lub międzyrządowych, instytutów pedagogicznych i stowarzyszeń zawodowych. Taki stan rzeczy sugeruje istnienie potrzeby przeprowadzenia badań nad ogólnym poziomem i charakterem szkolenia nauczycieli w poszczególnych państwach członkowskich oraz zastosowanie bardziej skoordynowanego podejścia do szkoleń, które będą organizowane w przyszłości zarówno na poziomie regionalnym jak i państwowym.

1.5.1.3. EO jako pojęcie innowacyjne

Demokratyzacja edukacji ma istotne implikacje dla szkół i nauczycieli. W niektórych okolicznościach oznacza to, że kraje muszą wprowadzić fundamentalne i radykalne zmiany w swoim sposobie nauczania – szczególnie dotyczy to systemów edukacji opartych na tradycyjnym, odgórnym podejściu do uczenia się i nauczania oraz hierarchicznym stosunku do władzy. W związku z tym wymagany rodzaj szkolenia powinien mieć często *zakres szerszy* niż w przypadku zwyczajnego szkolenia nauczycieli i powinien dotyczyć podstawowych zagadnień związanych z rozwijaniem *bardziej otwartych, opartych na uczestnictwie i demokratycznych stylów uczenia się i nauczania*. W przypadku doskonalenia, może to wymagać od nauczycieli *oduczenia się* starych i głęboko zakorzenionych procesów i praktyk nauczania. Podejście dydaktyczne, zakładające prowadzenie lekcji przez nauczyciela, opierające się głównie na wykorzystaniu podręczników i przekazaniu wiedzy musi być zastąpione podejściem kładącym nacisk na zaangażowanie ucznia, wykorzystanie szerokiego wachlarza metod dydaktycznych, podejściem opartym na kształceniu umiejętności.

1.5.1.4. Nieprawidłowe rozumienie EO

Czasami zarówno praktycy jak i decydenci posiadają bardzo ograniczony pogląd na temat tego, czym jest EO i jakie jest jej znaczenie dla szkół. Powszechnym jest utożsamianie celów EO z kształtowaniem „dobrych” obywateli, w znaczeniu uprzejmych

i troskliwych ludzi. Takie rozumienie oznacza, że EO w szkole, nie jest postrzegana jako intelektualnie stymulowane działanie, które stawia przed młodymi ludźmi wyzwanie bycia obywatelami danego społeczeństwa, lecz sprowadza się do kształtowania grzecznych zachowań oraz umożliwiania uczniom angażowania się w „pożyteczne prace”. Inne nieporozumienie dotyczy postrzegania EO jedynie jako metody nauczania nie zawierającej konkretnych treści - często ogólnie określanej jako „dyskusja”. Inne ograniczenie dotyczy identyfikowania EO z rozwojem osobowym, tzn. z rozwijaniem poczucia wiary we własne siły, własnej wartości itp. Jeżeli EO jest rozumiana w taki właśnie sposób, naturalnym jest jej niski, w porównaniu z innymi przedmiotami, status w oczach decydentów i praktyków, co w konsekwencji prowadzi do sytuacji, że EO nie stanowi priorytetu w dziedzinie szkolenia nauczycieli. Dlatego też, w ramach programów szkolenia nauczycieli w zakresie EO, w wielu przypadkach będzie istniała potrzeba omówienia, na podstawowym poziomie, pojęcia EO i jego rozumienia przez nauczycieli, jak również towarzyszących mu postaw czy uprzedzeń. Nie można z góry założyć w programach szkoleniowych, że uczestniczący w nich nauczyciele, będą rozumieli EO przynajmniej w taki sposób, w jaki jest ona ogólnie akceptowana na poziomie polityki w państwach członkowskich, lub będą ją postrzegali jako coś dobrego.

1.5.1.5. Różne sposoby wdrażania EO

W niektórych krajach EO nauczana jest jako ścieżka międzyprzedmiotowa. W innych zaś stanowi integralną część jednego lub kilku przedmiotów szkolnych, takich jak: nauki społeczne, historia czy geografia. Są kraje, w których EO jest obowiązkowym lub dodatkowym przedmiotem, ale są też państwa, w których nie istnieją żadne programy w zakresie EO. Podobnie jest z nazwą. EO może pojawiać się pod wieloma nazwami np.: Edukacja obywatelska, edukacja na rzecz obywatelstwa, edukacja o prawach człowieka, edukacja interkulturowa, edukacja charakteru i edukacja globalna. Może mieć różne cele i na różne elementy może kłaść nacisk. Może też wykorzystywać różne metody kształcenia. Może być związana jedynie z instytucjami formalnego systemu edukacji, a może mieć również miejsce w systemach edukacji nie formalnej i poza formalnej. Programy szkoleniowe powinny uwzględniać te rozbieżności oraz brać pod uwagę to, w jakim zakresie odzwierciedlają one rozumienie EO i prowadzą do różnic w kompetencjach obywateli poszczególnych krajów europejskich. Jeżeli tak właśnie jest, różnice te mogą właściwie utrudnić promocję wspólnego europejskiego podejścia do edukacji i, w konsekwencji, rozwój wspólnej demokratycznej kultury w Europie.

1.5.2. Czynniki wynikające z charakteru szkolenia nauczycieli

Istnieją również czynniki mające wpływ na rozwój szkolenia w zakresie EO, które wynikają z charakteru obecnie istniejących systemów szkolenia nauczycieli.

1.5.2.1. Różnorodni organizatorzy szkoleń

Organizacja szkoleń nauczycieli zajmują się agencje rządowe, organizacje pozarządowe i międzyrządowe, instytuty pedagogiczne, stowarzyszenia zawodowe, firmy prywatne i komercyjne. Szkolenia takie często nie są ze sobą powiązane, co powoduje, że agencje

rządowe nie zdają sobie sprawy, jaki jest poziom lub jakość szkolenia w zakresie EO w kraju. Dlatego też bardzo ważnym jest, aby przy opracowywaniu programów szkolenia nauczycieli w zakresie EO upewnić się, w jaki sposób szkolenia takie są organizowane w poszczególnych państwach członkowskich i w jaki sposób można je monitorować i kontynuować.

1.5.2.2. Różne formy szkolenia dla nauczycieli szkół podstawowych i średnich

Organizacja szkoleń dla nauczycieli zazwyczaj odzwierciedla fakt, że nauczyciele szkół podstawowych potrzebują bardziej ogólnego przygotowania, a nauczyciele szkół średnich, to raczej „przedmiotowy”. Dlatego też obie grupy potrzebują różnych form szkolenia zarówno na poziomie kształcenia jak i doskonalenia zawodowego

1.5.2.3. Różne wymagania szkoleniowe nnauczycieli rozpoczynających karierę zawodową i nauczycieli posiadających długie doświadczenie

Systemy kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli posiadają zazwyczaj różną strukturę odzwierciedlającą różne potrzeby nauczycieli na różnych etapach ich kariery zawodowej. Kształcenie nauczycieli jest przeważnie organizowane lub uznawane przez państwo i odbywa się głównie na uniwersytetach, w kolegiach kształcenia nauczycieli lub jest organizowane przez szkoły i firmy komercyjne. Zazwyczaj trwa 3-4 lata. Doskonalenie zawodowe może przybierać różne formy: od okazjonalnego uczestnictwa w seminariach lub warsztatach po zdobywanie kolejnego stopnia naukowego. Oznacza to, że szkolenie w zakresie EO organizowane na poziomie kształcenia nauczycieli będzie prawdopodobnie różne od tego organizowanego w ramach doskonalenia zawodowego. W pewnych sytuacjach, przy ograniczonych zasobach, będzie to również oznaczało konieczność dokonania wyboru, w ramach krajowej strategii, pomiędzy wsparciem jednej lub drugiej formy szkolenia – np. w praktyce kursy doskonalenia zawodowego są często lepszym rozwiązaniem, jeżeli chodzi o szkolenie większej grupy nauczycieli w krótkim czasie. Poza tym są tańsze niż programy kształcenia nauczycieli.

1.5.2.4. Dobrowolny charakter doskonalenia zawodowego

W bardziej zdecentralizowanych systemach edukacji decyzja, czy wziąć udział w seminarium szkoleniowym, czy raczej w kursie szkoleniowym jest często pozostawiana nauczycielom. Fundusze przeznaczone na pokrycie kosztów poniesionych, albo przez nauczyciela, albo przez szkołę, nie zawsze są dostępne. Aby opracować bardziej systematyczne podejście do szkolenia w zakresie EO należy stworzyć mechanizm – poza kategorią wewnętrznym przymusem - zachęcania nauczycieli do korzystania z możliwości doskonalenia zawodowego w zakresie EO, lub zachęcania szkół do bliższego przyjrzenia się potrzebom szkoleniowym swoich nauczycieli w dziedzinie EO – np. poprzez powiązanie szkolenia w zakresie EO z rozwojem kariery zawodowej nauczycieli lub planami doskonalenia i rozwoju szkoły.

1.5.2.5. Szkolenie nauczycieli a wykorzystanie nowych technologii

Coraz częściej w szkoleniu nauczycieli – szczególnie na poziomie doskonalenia zawodowego - wykorzystywane są materiały dostępne przez Internet. Są to studia przypadków, informacje o stylach kształcenia, przykładowe scenariusze lekcji oraz narzędzia samooceny – czasami dostępne w formie pakietów kształcenia na odległość. Rodzi się pytanie, jak najlepiej opracowywać *materiały on-line*, aby uwzględniły aspekty szkolenia nauczycieli w zakresie EO.

2. STRUKTURY I MECHANIZMY WSPARCIA

Skuteczność polityki kształcenia nauczycieli zależy przede wszystkim od jakości struktur i mechanizmów, które mają ją wspierać oraz zasobów - informacyjnych, ludzkich, finansowych i technologicznych, które są dostępne w trakcie realizacji jej celów. Odnosi się to zarówno do EO jak i innych aspektów edukacji.

Jednakże proces tworzenia struktur potrzebnych do promowania szkolenia nauczycieli w zakresie EO nie jest jeszcze wystarczająco rozwinięty w wielu krajach, zarówno w sferze polityki jak i praktyki. W niniejszym rozdziale omówimy pewne kroki, które można by podjąć, w celu opracowania bardziej jednolitego i wszechstronnego podejścia.

Zdajemy sobie sprawę, że różne kraje są na różnym etapie tego procesu. Państwa Europy nie mają jednakowej edukacyjnej historii i tradycji, nie mają też dostępu do takich samych źródeł lub poziomów zasobów niezbędnych, by wcielić w życie założenia polityki dotyczącej EO. Podczas gdy w niektórych krajach szkolenie nauczycieli w zakresie EO jest już realizowane, w innych jest jeszcze w powijakach.

2.1. Tworzenie polityki

Opracowanie systematycznego podejścia do szkolenia w zakresie EO zaczyna się na poziomie polityki. Ta zaś ma swoje początki w politycznych zobowiązaniach. Należy zatem spisać deklarację polityczną jasno wyrażającą potrzebę istnienia krajowego podejścia do szkolenia nauczycieli w zakresie EO oraz zawierającą zobowiązanie do znalezienia zasobów potrzebnych do wdrożenia tego podejścia w życie. Idealnym rozwiązaniem byłoby, gdyby zobowiązanie takie dotyczyło zarówno kształcenia jak i doskonalenia nauczycieli. W krajach posiadających jedynie ograniczone środki mogłoby, przynajmniej krótkoterminowo, dotyczyć jedynie doskonalenia zawodowego. Deklaracja taka powinna również zawierać zobowiązanie do stworzenia przestrzeni dla działalności zarówno podmiotów rządowych jak i pozarządowych zajmujących się szkoleniem w zakresie EO - biorąc pod uwagę ważną rolę, jaką w tej dziedzinie mogą odegrać, i obecnie odgrywają, organizacje pozarządowe.

Polityka krajowa, która opiera się na słabym i niedostatecznym zrozumieniu obecnego stanu rzeczy, w praktyce prawdopodobnie poniesie porażkę. Dlatego też ważnym jest, aby opracowywanie polityki zostało poprzedzone przeprowadzeniem kontroli lub ewaluacji już realizowanych w danym kraju inicjatyw dotyczących szkolenia w zakresie EO, jak również oceną obecnych potrzeb.

2.2. Wdrażanie polityki

Bardzo ważnym jest jasne określenie przez podmioty rządowe, kto jest **odpowiedzialny** za wdrażanie polityki dotyczącej EO. W krajach, w których odpowiedzialność jest podzielona pomiędzy poszczególne obszary administracji - np. kto inny odpowiada za kształcenie, a kto inny za doskonalenie zawodowe - istotnym jest zapewnienie ogólnej koordynacji tego typu szkoleń np. przez ministerstwa, uniwersytety, instytuty pedagogiczne, krajowe centra szkolenia w zakresie EO lub inne organizacje zawodowe. Należałoby również, o ile pozwalają na to okoliczności, stworzyć pewne formy koordynacji regionalnej, włączając w to regionalnych doradców.

Jednakże, nie wolno mylić koordynacji na poziomie krajowym z centralnym, autorytarnym czy odgórnym podejściem do wdrażania polityki. W wielu krajach wprowadzenie elementów EO do programu nauczania czy kultury szkoły było inicjatywą oddolną – wywodzącą się ze szkoły i współpracy pomiędzy szkołą a społeczeństwem obywatelskim - .często wspieraną przez organizacje pozarządowe lub stymulowaną przez rząd. Poza tym w samą naturę EO, jako pojęcia, wpisane jest podejmowanie inicjatyw oddolnych. Nadrzędnym celem EO jest przygotowanie ludzi do życia w prawdziwie demokratycznym społeczeństwie i jednym ze sposobów, w jaki można to zrealizować, jest rozwój bardziej demokratycznej kultury edukacyjnej.

W ten sposób rozumiana koordynacja krajowa nie oznacza dyktatu rządu centralnego, ale raczej połączenie/skupienie rozmaitych, podejmowanych *ad hoc*, inicjatyw dotyczących szkolenia w zakresie EO w bardziej usystematyzowane programy krajowe lub federalne lub w systemy wdrażania polityki. Oznacza to znalezienie sposobów wspierania dobrowolnych inicjatyw podejmowanych przez jednostki, szkoły oraz lokalne sieci, jak również monitorowania i oceny jakości zorganizowanych w wyniku tych inicjatyw szkoleń.

2.3. Kształcenie

Pierwszym krokiem w rozwoju EO w ramach kształcenia nauczycieli jest wprowadzenie ogólnych elementów EO do kształcenia wszystkich nowych nauczycieli. Na poziomie szkoły podstawowej powinno być to zrobione w kontekście całego programu nauczania, w formie kompetencji międzyprzedmiotowych. Na poziomie szkoły średniej najlepiej jest to zrobić w kontekście kształcenia nauczycieli poszczególnych przedmiotów, np. w jaki sposób EO może być nauczana w ramach nauk społecznych, etc.

W każdym z tych przypadków szkolenie powinno dotyczyć zarówno treści EO jaki i metod nauczania – w tym sposobów ich stosowania w nauczaniu innych przedmiotów szkolnych – oraz zagadnień, które mają związek z tworzeniem bardziej demokratycznego i opartego na uczestnictwie podejścia do życia szkoły w ogóle.

Drugi krok polega na wprowadzeniu pewnych elementów specjalizacji do szkolenia w zakresie EO realizowanej na poziomie szkoły średniej – na przykład kursów, w ramach których EO jest nauczana wraz z innym przedmiotem szkolnym, lub jako „drugi

przedmiot” danego nauczyciela. Będzie to bardziej skuteczne, im ściślejszy będzie związek pomiędzy danym przedmiotem a EO. Ogólnie rzecz biorąc przedmioty takie jak historia, nauki społeczne czy polityczne są prawdopodobnie najbardziej odpowiednimi partnerami dla EO, ale nie chodzi tu o wyłączenie takich przedmiotów jak geografia lub nauczanie języka ojczystego – czy edukacja religijna, oparta jednak nie na podejściu mono- lecz wielowyznaniowym.

Trzeci krok polega na wprowadzeniu EO jako specjalistycznego przedmiotu na poziomie szkoły średniej – lub w przypadku wspólnych kursów, nadanie EO statusu „starszego partnera”. Może to również obejmować szkolenie, w jaki sposób należy koordynować inicjatywy EO w szkole jako całości. W końcu, może też stworzyć podstawy dla szkolenia innych nauczycieli w zakresie technik EO.

Niezależnie od tego jakie korzyści daje uczestniczenie w kursach szkoleniowych czy studiach podyplomowych, aby kształcenie w zakresie EO było skuteczne, potrzebne są dodatkowe struktury i mechanizmy wsparcia. Obejmują one:

2.3.1 Praktyki szkolne lub placówki szkoleń specjalistycznych

Istotnym dla kształcenia w zakresie EO jest to, że początkujący nauczyciele posiadają możliwości odbycia praktyk w nauczaniu EO w rzeczywistych instytucjach. Oznacza to stworzenie systemu praktyk szkolnych lub utworzenie placówek szkoleń specjalistycznych. W przypadku praktyk szkolnych ważnym jest, aby wybrana szkoła była przykładem dobrej praktyki w dziedzinie EO i mogła zapewnić praktykantom zdobycie doświadczenia w nauczaniu EO w różnych środowiskach jak również profesjonalne wsparcie. W krajach, w których EO dopiero wkracza do szkół, może to oznaczać zwrócenie uwagi na to, jak szkoły są przygotowane to podjęcia takiego zadania.

2.3.2. EO – specyficzne standardy i kompetencje

Aby zapewnić jakość kształcenia w zakresie EO – szczególnie w krajach, w których w kształcenie to wymaga zaangażowania różnego rodzaju instytucji, użytecznym jest określenie zestawu specyficznych standardów EO lub kompetencji, których nabycie byłoby warunkiem podjęcia zawodu nauczyciela. Standardy i kompetencje zawodowe istnieją na poziomie ogólnym w wielu krajach, są jednak rzadkością w odniesieniu do konkretnych przedmiotów¹⁴.

2.3.3. Monitorowanie jakości

Istnieniu standardów zawodowych powinny towarzyszyć środki oceny zakresu w jakim kształcenie w dziedzinie EO zapewnia możliwości nabycia odpowiednich kompetencji przez początkujących nauczycieli. Oznacza to stworzenie systemu ogólnej kontroli lub zapewniania jakości lub też systemu oficjalnej inspekcji instytucji lub organizacji prowadzących takie kształcenie.

2.3.4. Okres wprowadzający

Po zakończeniu kształcenia dobrze byłoby, aby nowi nauczyciele mogli przez pewien czas, powiedzmy przez rok po rozpoczęciu pracy zawodowej, utrwalić to, czego się nauczyli. Między innymi należałoby ograniczyć ich obowiązkowy wymiar zajęć lekcyjnych – na przykład do 75 lub 80 % oraz zorganizować w szkole system profesjonalnego wsparcia.

2.3.5. Profesjonalne wsparcie

Profesjonalne wsparcie dla początkujących nauczycieli w dziedzinie EO może mieć charakter zewnętrzny – na przykład, może być udzielane przez instytucje lub organizacje odpowiedzialne za kształcenie nauczycieli, stowarzyszenia zawodowe, agencje rządowe lub inne organy. Jednakże powinno również obejmować wsparcie udzielane wewnątrz szkoły. Oznacza to pewien system profesjonalnego mentoringu lub doradztwa, tzn. zaangażowanie doświadczonych nauczycieli, którzy w ramach swoich obowiązków mają również nadzorowanie i wspieranie nauczycieli początkujących w ich pracy dotyczącej nauczania EO. To, w jaki sposób rola ta jest rozumiana, zależy od tego, czy umiejętność prowadzenia EO jest ogólną kompetencją, której posiadania oczekuje się od wszystkich nauczycieli, czy też należy do specyficznych kompetencji wymaganych od nauczyciel poszczególnych przedmiotów – czy też odnosi się do obydwu sytuacji.

¹⁴ C. Bîrzéa, *Education for Democratic Citizenship: a Lifelong Learning Perspective*, Strasburg, Rada Europy (*Edukacja Obywatelska, Perspektywa uczenia się przez całe życie*) DGIV/EDU/CIT (2000) 21, str. 83.

Niezależnie od tego z jaką sytuacją mamy do czynienia, mentorzy muszą poświęcić swój czas zarówno na obserwację lekcji jak i na indywidualną rozmowę z nauczycielem. Będą musieli również przejść szkolenie. Bycie mentorem w sprawach zawodowych znaczy więcej niż bycie dobrym praktykiem w dziedzinie EO. Oznacza to potrzebę organizowania kursów i seminariów dotyczących mentoringu w zakresie EO lub stworzenie swego rodzaju pakietu wprowadzającego dla mentorów (i jego odpowiednika dla początkujących nauczycieli). Rozumiane w ten sposób szkolenie mentorów może samo w sobie stać się formą doskonalenia w zakresie EO.

2.4. Doskonalenie zawodowe

Pierwszym krokiem w opracowaniu systematycznego podejścia do szkolenia w zakresie EO na poziomie doskonalenia zawodowego jest skontrolowanie działań szkoleniowych obecnie realizowanych w danym kraju. Prawdopodobnym jest, że szkolenia takie są organizowane i prowadzone przez różnorodne instytucje, w tym organizacje pozarządowe i międzyrządowe, szkoły wyższe oraz firmy prywatne i komercyjne.

Kolejny krok polega na rozpoczęciu organizowania tych działań w jeden program, podejmując decyzję, którym szkoleniom należy udzielić aktywnego wsparcia na poziomie krajowym, gdzie istnieją oczywiste luki, które z tych luk należy zapełnić w pierwszej kolejności. Nie należy tego mylić z tym rodzajem scentralizowanych programów edukacyjnych, w których każdy najmniejszy szczegół zależy od decyzji centralnego rządu. Chodzi nam raczej o połączenie różnych działań – lokalnych jak i regionalnych – w jedno systematyczne podejście, dzięki któremu zyskają one większą skuteczność.

Jeżeli chodzi o strategię, istnieje kilka różnych rozwiązań oraz obszarów wsparcia:

- szkolenia w zakresie EO skierowane do dyrektorów szkół, menadżerów wyższego szczebla oraz osób zarządzających;
- ogólne szkolenie w zakresie EO dla wszystkich nauczycieli;
- szkolenie specjalistyczne mające na celu wykształcenie nauczycieli - specjalistów w dziedzinie EO;
- szkolenie w zakresie prowadzenia szkoleń w dziedzinie EO mające wykształcić szkolnych lub lokalnych trenerów EO.

Jeżeli chodzi o metody, to praktyki szkoleniowe mogą koncentrować się albo na jednostkach albo na instytucjach (na przykład, za jednym razem szkolenie prowadzone jest dla całej kadry szkoły) – lub mogą być skierowane do obu ww. grup odbiorców.

Ważnym jest, szczególnie w sytuacji, gdy szkolenia w zakresie EO nadal są w powijakach, lub gdy mamy ograniczone zasoby, aby móc skoncentrować wsparcie na już realizowanych inicjatywach oddolnych. Wspieranie oddolnych inicjatyw dotyczących szkolenia w zakresie EO leży w samej naturze EO jako idei, np.: lokalne sieci wolontariatu, grupy eksperckie, lub grupy koleżeńskie. osób o podobnym statusie zajmujących się EO. Grupa ekspercka - jest to różnorodna grupa ludzi – nie wszyscy

muszą być praktykami – dzielącymi te same poglądy i promującymi ten sam zestaw edukacyjnych podejść i praktyk. Grupa koleżeńska to mała, lokalna grupa praktyków, którzy spotykają się razem, aby udzielać sobie nawzajem wsparcia w niektórych aspektach swojej pracy.

W organizowaniu skutecznego systemu doskonalenia zawodowego w zakresie EO potrzeba kilku dodatkowych struktur i mechanizmów wsparcia. Obejmują one:

2.4.1. Materiały szkoleniowe

Materiały szkoleniowe przeznaczone dla doskonalenia zawodowego w zakresie EO mogą mieć różną formę. Na przykład mogą to być studia przypadków, strategie nauczania, techniki oceny, wzory lekcji, schematy pracy, przykładowe zajęcia szkolne, materiały dostępne w Internecie. Materiały takie mogą mieć również formę pakietu kształcenia na odległość, profesjonalnego poradnika. Mogą to być również materiały programowe w postaci np. poradników podręczników – które, albo zawierają dołączone elementy szkolenia w zakresie EO, albo są tak opracowane, że wprowadzają nauczycieli w nowe formy praktyki.

Materiały szkoleniowe w formie video są szczególnie skutecznym i oszczędnym sposobem rozpowszechniania przykładów dobrej praktyki wśród nauczycieli i szkół. Zaletą takich materiałów jest również to, że pokazują rzeczywiste przykłady EO.

Materiały szkoleniowe powinny nie tylko odzwierciedlać potrzeby nauczycieli dotyczące posiadania tego rodzaju umiejętności pedagogicznych, które wiążą się z EO, ale również umiejętności związanych z treściami przedmiotowymi EO oraz przygotowaniem nauczycieli do roli „nauczycieli-badaczy”.

2.4.2. Zapewnianie jakości

Zapewnianie jakości jest mechanizmem, który sprawia, że EO staje się bardziej skuteczną na poziomie szkoły. Pozwala szkołom na dokonanie ewaluacji swoich osiągnięć, oceny obecnego poziomu umiejętności i wiedzy nauczycieli oraz pozwala określić ich potrzeby szkoleniowe. W niektórych krajach istnieją już narzędzia samooceny EO umożliwiające nauczycielom kontrolowanie poziomu ich wiedzy, umiejętności i ekspertyzy, jak również narzędzia samooceny dla szkół jako instytucji.¹⁵

2.4.3. Akredytacja i kwalifikacje formalne

Innym sposobem wspierania doskonalenia zawodowego w zakresie EO jest utworzenie, uznawanego przez państwo, systemu akredytacji lub certyfikacji kursów

¹⁵ The School Self-Evaluation Tool for Citizenship Education (*Szkolny poradnik samooceny EO*) wydany przez, the Association for Citizenship Teaching, Anglia oraz the Tool for Quality Assurance of EDC in Schools (*Poradnik zapewniania jakości EO w szkołach*) (Poradnik 4), opracowane wspólnie przez UNESCO, CEPS (Słowenia) i Radę Europy.

szkoleniowych. System kwalifikacji formalnych będzie bardziej skuteczny, jeśli będzie ściślej związanych z rozwojem zawodowym nauczycieli i/lub planem rozwoju lub doskonalenia szkoły. Celem akredytacji nie jest wydawanie zezwoleń w sensie cenzurowania niektórego typu praktyk, jak miało to czasami miejsce w przeszłości, ale stworzenie zachęty dla nauczycieli do dobrowolnego zgłaszania się na dodatkowe szkolenia poprzez powiązanie rozwoju kompetencji z nagrodami finansowymi i/lub rozwojem kariery zawodowej.

2.4.4. Szkolenie specjalistyczne i szkoły wzorcowe

Utworzenie systemu szkół – „centrów doskonałości” (*centre of excellence*) dla EO może spełniać podwójną funkcję zapewniając wysokiej jakości praktyki szkolne dla nauczycieli-stażystów, będących w trakcie kształcenia zawodowego, oraz umożliwiając innym nauczycielom doskonalenie zawodowe. Dane dotyczące takich „centrów doskonałości” mogłyby być umieszczane na stronach internetowych ministerstw edukacji, lokalnych władz oświatowych lub mogłyby być upowszechniane przez nieformalne sieci edukacyjne.

2.4.5. Stowarzyszenie zawodowe

Silne stowarzyszenie zawodowe nauczycieli EO działające na poziomie krajowym może wspierać szkolenie w zakresie EO na wiele sposobów – poprzez organizowanie i koordynowanie kursów, seminariów i warsztatów w celu upowszechniania badań i tworzenia lokalnych sieci skupiających praktyków tej dziedziny. Może również spełniać rolę krajowej instytucji specjalizującej się w szkoleniu w zakresie EO poprzez wydawanie branżowego magazynu, informatora lub e-biuletynu i/lub powołanie krajowego centrum EO.

2.4.6. Współpraca międzynarodowa i programy wymiany dla nauczycieli

Jak pokazał projekt Rady Europy wiele przykładów dobrej praktyki w dziedzinie szkolenia w zakresie EO można poznać dzięki wymianie międzynarodowej. Wiele zaleceń dotyczących szkolenia nauczycieli w zakresie EO zostało opracowanych w czasie, zorganizowanej w 2003 r., konferencji dotyczącej budowania pomostu pomiędzy polityką a praktyką EO, jak również w czasie konferencji na temat szkolenia nauczycieli w zakresie EO, która odbyła się w roku 2005. W 2003 roku, w czasie dyskusji o tym, co należy zrobić, sugerowano, co następuje:¹⁶

- Przed rozpoczęciem kursu, zaangażuj się w dyskusję na temat demokracji, praw i obowiązków, postaw oraz wartości;
- Określ i ułóż według ważności kategorie nauczycieli, którym potrzebne jest szkolenie. Nauczyciele specjalizujący się w nauczaniu EO? Nauczyciele innych przedmiotów?;

¹⁶ G. Morris, EDC Policy and Practice: How to Bridge the Gap? (*Polityka i Praktyka EO: Jak wypełnić lukę?*), Strasburg, Rada Europy, DGIV/EDU/CIT (2003) 36, str. 17-18.

- Opracuj historyczne i filozoficzne podejście do szkolenia w zakresie EO, nie tylko dla nauczycieli;
- Szkól nauczycieli tej samej szkoły w grupach, nie organizuj szkoleń indywidualnych (cała kadra szkoły);
- Stwórz systemy współpracy mającej na celu wspieranie EO: pomiędzy Radą Europy, instytucjami szkolenia nauczycieli oraz organizacjami pozarządowymi;
- Skoncentruj się na tym, w jaki sposób szkoły mogą otworzyć się na społeczności lokalne;
- Przeprowadź debatę publiczną na temat roli nauczycieli w społeczeństwie;
- Uniwersytety powinny mianować osoby odpowiedzialne za szkolne nauczycieli w zakresie EO.

Zorganizowana w 2005 r. konferencja na temat nowej roli nauczycieli w promowaniu edukacji obywatelskiej i edukacji o prawach człowieka zaowocowała propozycjami podjęcia działań w państwach członkowskich. W raporcie z tej konferencji¹⁷ stwierdza się, że należy uwrażliwiać nauczycieli na prawdziwe znaczenie EO, która nie obejmuje li tylko nauczania historii i znajomości zagadnień politycznych. EO jest swego rodzaju parasolem obejmującym techniki zarządzania klasą, strategie nauczania, zarządzanie szkołą, ocenę, informację zwrotną, style uczenia się, edukację poza formalną, mnóstwo umiejętności, inicjatyw i podejść. Nauczycielom potrzebne są szkolenia, aby mogli promować EO (żeby EO była widziana i słyszana) w szkole i poza jej murami. EO musi przenikać życie szkoły, w związku z tym nauczyciele powinni wiedzieć, jak korzystać ze wszystkich możliwości oferowanych im przez szkołę.

Współpraca międzynarodowa może pomóc podnieść świadomość na temat najlepszych praktyk w Europie oraz wspierać uczenie się demokracji w przyszłości.

3. KOMPETENCJE NAUCZYCIELI

W niniejszym rozdziale omówimy kompetencje zawodowe, jakie powinien posiadać nauczyciel, aby móc wspierać uczniów w uczeniu się EO.

Aby tego dokonać, po pierwsze musimy zastanowić się, jakie są cele EO. Podstawowym celem EO jest zachęcanie i wspieranie osób uczących się do bycia aktywnymi, świadomymi i odpowiedzialnymi obywatelami.

Tacy obywatele:

- są świadomi swoich praw i obowiązków;
- są świadomi w zagadnieniach społecznych i politycznych;

¹⁷ M.-R. Mifsud, *Learning and living democracy (Życie i uczyć się w demokracji)*, Conference on teacher training for education for democratic citizenship (EDC) and human rights education (HRE) (Konferencja dotycząca szkolenia nauczycieli w zakresie EO i praw człowieka), Strasburg, Rada Europy, 15-17 czerwca 2005 r., DGIV/EDU/CIT (2005) 23.

- dbają o dobro innych;
- wyrażają swoje opinie i sądy;
- mogą wpływać na losy świata;
- są aktywni w swoich społecznościach;
- ponoszą odpowiedzialność za podejmowane przez siebie działania.

3.1. Czego muszą uczniowie nauczyć się w ramach EO?

Pomoc uczniom w rozwijaniu umiejętności bycia aktywnymi obywatelami oznacza znacznie więcej niż tylko przekazywanie im informacji faktograficznych dotyczących konstytucji i krajowego wymiaru sprawiedliwości. Obejmuje to również wiedzę praktyczną i pojęciową; umiejętności i zdolności: postawy i wartości.

Użytecznym będzie myślenie o tych trzech parach jako o trzech elementach kształcenia w zakresie EO:

- wiedza i rozumienie;
- umiejętności i zdolności;
- postawy i wartości.

Te trzy różne elementy są ze sobą w istotny sposób powiązane. Dzieje się tak dlatego, że obywatelstwo demokratyczne – podczas, gdy może być samo w sobie przedmiotem studiów akademickich – jest przede wszystkim praktycznym działaniem. Oznacza to, że powinno się uczyć różnych elementów razem - nie oddzielnie. Nauczyciele przeszkoleni w zakresie EO powinni nie tylko dostrzegać wzajemne powiązania tych elementów na każdym etapie edukacji młodego człowieka, ale również powinni zobaczyć, w jaki sposób mogą być one w praktyce wprowadzane do zajęć w klasie (patrz: *Studium przypadku na temat Dnia Praw Człowieka w Banja Luka*, str. 38).¹⁸

¹⁸ Nauczyciel mógłby być postrzegany jako ekspert, którego działania odbierane są jako połączenie wiedzy, zachowania, umiejętności, postaw i wartości. Nauczyciel – ekspert powinien również: rozumieć pojęcia abstrakcyjne, posiadać wysoki poziom samowiedzy, umieć wyrażać sądy etyczne, podejmować odpowiedzialne i aktywne działania w społeczeństwie.

Te trzy elementy kształcenia w zakresie EO odnoszą się do czterech wymiarów aktywnego obywatelstwa, czyli do wymiaru:

- politycznego,
- prawnego,
- społecznego,
- gospodarczego.

Każdy wymiar wymaga innej wiedzy i rozumienia, umiejętności i uzdolnień, postaw i wartości. Wymiary te umożliwiają osobom uczącym się, odpowiednio włączyć się w życie społeczeństwa, czerpać z tradycji kulturowej i osiągnięć krajów, w których żyją, znaleźć pracę i uczestniczyć w procesie podejmowania decyzji.

Najlepiej będzie, jeżeli oddzielnie scharakteryzujemy poszczególne elementy kształcenia w zakresie EO dostępne zarówno w sferze kształcenia jak i praktyki.

3.1.1 Wiedza i rozumienie

To, co każdy powinien wiedzieć i rozumieć w zakresie EO odzwierciedla podstawowe struktury polityki, które można sprowadzić do trzech elementów: polityka opiera się na *ramach instytucjonalnych*, polityka to przede wszystkim *proces podejmowania decyzji*, polityka koncentruje się na rozwiązywaniu *złożonych zagadnień*, od których zależy przyszłość społeczeństwa:

Rozumienie ram instytucjonalnych

Polityka – jak działa nasz demokratyczny system?

Prawo – jakie organy i instytucje zaangażowane są w ustanawianie prawa i podejmowanie decyzji?

Gospodarka – jak zorganizowane są finanse publiczne i jaka jest rola biznesu?

Spółczeństwo - jaka jest struktura społeczeństwa?

Uczenie się uczestniczenia i angażowania się w sprawy społeczeństwa

Obywatelstwo – jakie są moje prawa i obowiązki?

Uczestnictwo – jak mogę wpływać na zmiany?

Prawa człowieka – jakie są nasze podstawowe prawa człowieka i jak są one stosowane w społeczeństwie?

Rozumienie i formułowanie opinii na temat kluczowych zagadnień

Sprawy bieżące – co pokazują media i kto te wiadomości wybiera?

Grupy interesów – kogo dotyczą i jak wykorzystują swoją władzę?

Wartości i ideologia – jakie przekonania i wartości mają teraz znaczenie?

Rozwiązywanie konfliktów – jak można pokojowo rozwiązać spór?

Globalizacja – w jaki sposób globalizacja wpływa na moje życie?

Zrównoważony rozwój – jak można go osiągnąć?

3.1.2. Umiejętności i zdolności

Umiejętności i zdolności wymagane w uczeniu EO obejmują:

- *Wyrażanie opinii* – jak wyrażać i uzasadniać osobiste opinie;
- *Myślenie krytyczne i argumentowanie* – jak formułować sądy i argumenty;
- *Rozwiązywanie problemów* – jak określić i zdefiniować problemy EO i jak dochodzić do wspólnych wniosków;
- *Podejmowanie decyzji* – jak negocjować wspólne decyzje;
- *Umiejętności interkulturowe* – jak postrzegać zagadnienia z punktu widzenia innych;
- *Badania* – jak badać i przedstawiać zagadnienia EO;
- *Działania polityczne* – jak angażować się w lobbting i różne kampanie;
- *Ewaluacja* – jak analizować osobisty i zbiorowy proces uczenia się.

3.1.3. Postawy, wartości i usposobienie

Wiedza i umiejętności są narzędziami, które można wykorzystywać. Same w sobie nie prowadzą do praktyki aktywnej i odpowiedzialnej postawy obywatelskiej. Wykorzystane do maksimum wiedza i umiejętności w zakresie obywatelstwa demokratycznego nie tylko pomogą demokratom, ale mogą zostać zamienione w broń, która zniszczy demokrację. Wymagana jest również chęć pozytywnego uczestniczenia w społeczeństwie oraz wola zamienienia tej chęci w rzeczywistość. Pokazuje to, że kształcenie w zakresie EO musi zawsze zawierać normatywny, oparty na wartościach wymiar. Istotą demokratycznych postaw i wartości jest to, że obywatelstwo demokratyczne nie powinno być jedynie rozumiane i wykorzystywane, ale również pielęgnowane i doceniane oraz, jeżeli zajdzie taka konieczność, bronić przed sceptycyzmem i autokracją. Jednakże, o ile uzasadnionym jest promowanie takich wartości i postaw w szkole – nie powinny one – jak dzieje się to w przypadku wiedzy i umiejętności – podlegać formalnej ocenie.

- **Postawy i predyspozycje w zakresie obywatelstwa demokratycznego**

Otwartość;
Poszanowanie różnic kulturowych i społecznych;
Gotowość do dzielenia się i przekazywania wiedzy i doświadczenia;
Zaufanie i uczciwość;
Zobowiązanie wobec prawdy;
Szacunek dla siebie i innych;
Tolerancja dla dwuznacznych, otwartych, nierozstrzygniętych sytuacji;
Asertywność – jasne i odważne wyrażanie opinii;
Przywództwo demokratyczne – włączanie innych w podejmowanie decyzji;
Praca zespołowa i współpraca.

Wartość dotyczące obywatelstwa demokratycznego

Prawa człowieka;
Równość;

Wolność;
Sprawiedliwość;
Pokój;
Współzależność;
Pluralizm;
Zrównoważony rozwój.

3.2. Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel, by wspierać EO?

Kompetencje, jakie powinien posiadać nauczyciel, aby wspierać EO powinny być spójne z aktywną i odpowiedzialną postawą obywatelską. Można je podzielić na kilka ogólnych kategorii:

3.2.1. Wiedza przedmiotowa

Przede wszystkim nauczyciele powinni posiadać solidną wiedzę w zakresie danego przedmiotu – to znaczy, powinni znać cele EO, umiejętności, zdolności oraz wartości i usposobienie radzenia sobie w różnych sytuacjach, które należy rozwinąć w młodym człowieku (patrz powyżej). Bez takiej wiedzy nauczyciel nie będzie w stanie wybrać ani celów kształcenia ani zaplanować zajęć w taki sposób, aby te cele zrealizować lub osiągnąć równowagę pomiędzy przekazywaniem wiedzy a kształceniem umiejętności i wartości.

3.2.2. Treści programowe

Nauczyciele powinni również posiadać rozsądną wiedzę na temat treści programowych, tzn. powinni znać zagadnienia społeczne, kulturowe, polityczne i gospodarcze – w odniesieniu do własnego kraju i świata. Oznacza to również wiedzę na temat ram instytucjonalnych demokracji, konstytucji oraz praw człowieka i praw obywatelskich.

3.2.3. Metody nauczania

O ile podstawowa wiedza i wiedza przedmiotowa wyposażają nauczyciela w wiadomości, które będzie przekazywał w ramach EO, nie pokazują mu jednak metod nauczania EO. Opracowanie odpowiednich metod nauczania oraz nauczenie się kiedy i w jaki sposób należy je wykorzystywać stanowi jeden z najważniejszych obszarów szkolenia w zakresie EO.

3.2.4. Umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalne

Ponieważ EO jest podejściem ogólnoszkolnym, w takim samym zakresie w jakim jest przedmiotem szkolnym, nauczyciele powinni rozwijać bardzo ważne umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalne związane z EO - np. jak nawiązywać kontakty ze wspólnotą lokalną i jak ją angażować we wspólne działania, jak zachęcać uczniów do uczestniczenia w życiu szkoły, jak radzić sobie z potencjalnymi kontrowersyjnymi i drażliwymi zagadnieniami, itd.

3.2.5. Refleksja i doskonalenie

EO jest dynamiczna ponieważ bazuje na tym, co dzieje się w społeczeństwie oraz na relacjach poszczególnych ludzi z ich społecznościami lokalnymi i ogółem społeczeństwa. Te cechy wymagają umiejętności regularnego zastanawiania się nad EO i jej udoskonalania poprzez osobowy i zawodowy rozwój oraz szkolenie nauczycieli, jak również ich zaangażowania i przyczyniania się do zapewniania jakości EO w całej szkole.

Studium przypadku

Przypuśćmy, że nauczyciel chce rozwijać demokratyczne umiejętności swoich uczniów. Jednym ze sposobów jest, np. poproszenie uczniów o rozważenie budowy autostrady z lotniska to miejscowości turystycznej. Z gospodarczego punktu widzenia budowa takiej autostrady jest słuszna. Z drugiej jednak strony wzrośnie poziom hałasu w pobliżu osiedli mieszkalnych. Należy zachęcić uczniów do przedstawienia argumentów za i przeciw oraz podjęcia decyzji. Wykonując to zadanie uczniowie mogą się zastanowić, czy możliwy jest kompromis, np. zmiana trasy jaką miałyby przebiegać autostrada lub wybudowanie ekranów tłumiących hałas

Aby stymulować dyskusję nauczyciel mógłby zacząć to ćwiczenie od zaaranżowania sytuacji pokazującej rzeczywisty proces podejmowania decyzji i poprosić uczniów, aby wcielili się w role uczestników takiego procesu.

W ten sposób nauczycieli jest w stanie połączyć kilka celów dotyczących kształcenia w zakresie EO: nie tylko tradycyjne przekazanie wiedzy o procesach demokratycznych ale również rozwinięcie umiejętności wyrażania własnych opinii i argumentowania oraz radzenia sobie z wieloznacznymi, otwartymi sytuacjami, jakie mogą pojawić się w trakcie podejmowania decyzji.

Tego rodzaju kompetencje zawodowe nabywa się z czasem, poprzez praktykę. Nierozsądnym byłoby oczekiwać, że nauczyciel zdobędzie wszystkie te kompetencje zanim zacznie uczyć EO.

3.3. Cechy osobowościowe

Oprócz kompetencji zawodowych istnieją również pewne cechy osobowościowe, które powinien wykazywać nauczyciel EO w codziennej pracy z uczniem. Mimo iż żadna z tych cech nie jest cechą właściwą tylko dla EO jako takiej, na pewno zajmują one w niej miejsce centralne i są bardzo ważne z punktu widzenia skuteczności EO.

Cechy te, to:

- *uczciwość* – sprawiedliwe traktowanie uczniów
- *otwartość* – chęć słuchania uczniów i uczenia się od nich
- *bezstronność* – równe docenianie wkładu każdego ucznia

- *empatia* – postrzeganie zagadnień z perspektywy uczniów
- *asertywność* – stawianie czoła uprzedzeniom i agresywnym zachowaniom
- *wrażliwość* – rozważne radzenie sobie z zagadnieniami kontrowersyjnymi i budzącymi emocje
- *szacunek* – uznawanie różnic kulturowych i społecznych
- *autentyczność* – w stosownych sytuacjach, gotowość dzielenia się swoimi poglądami,
- *samoświadomość* – przyznanie się do własnych uprzedzeń
- *zaangażowanie w prowadzenie dialogu* – zachęcanie do dyskusji i debaty.

Ważnym jest, aby zainteresowanie nauczyciela zagadnieniami obywatelstwa demokratycznego i praw człowieka nie ograniczało się tylko do jego aktywności zawodowej, jaką jest prowadzenie zajęć w klasie, ale było również praktyką dnia codziennego. W ten sposób pomagamy uczniom zobaczyć, że EO nie jest jakimś abstrakcyjnym zajęciem, ale ma związek z prawdziwymi wydarzeniami na świecie.

Podkreślenie tego typu cech i zainteresowań oznacza, że nauczyciele powinni być ambasadorami aktywnej i odpowiedzialnej postawy obywatelskiej oraz powinni przekazywać ją poprzez relacje z uczniami jak również poprzez etos danej instytucji.

Niektóre z tych cech są kwestią temperamentu lub charakteru i nie zawsze można je zmienić, inne zaś można rozwinąć w czasie szkolenia – dlatego też należy je uwzględnić w programach szkoleniowych w zakresie EO.

3.4. Metody nauczania

Ponieważ metody nauczania w zakresie EO nie są tak dobrze rozumiane jak jej treści, poświęćmy im nieco więcej uwagi.

Podobnie jak w przypadku każdego innego procesu nauczania i uczenia się, kształcenie w zakresie EO to pewien cykl, w którym można wyróżnić następujące etapy:

- *Zaplanuj* – wybierz cele kształcenia w zakresie EO, biorąc pod uwagę to, czego uczniowie nauczyli się już w tej dziedzinie wcześniej i opracuj zajęcia, które pomogą ci osiągnąć te cele;
- *Zrealizuj* – przeprowadź zaplanowane zajęcia;
- *Oceń* – sprawdź, czy uczniowie nauczyli się tego, czego mieli się nauczyć;
- *Dokonaj ewaluacji* – zastanów się, co w czasie przeprowadzonych przez siebie zajęć poszło dobrze, a co chciałbyś zmienić i odpowiednio zaplanuj kolejne ćwiczenia.

Każdy z etapów tego cyklu wymaga od nauczyciela EO odpowiedniego zestawu umiejętności. Jednakże, nie chodzi tu o proste, ogólne umiejętności, które można stosować w nauczaniu każdego przedmiotu. Nauczyciele EO powinni poznać ten rodzaj zajęć edukacyjnych, który można wykorzystać w nauczaniu EO, np.: dyskusja, odgrywanie ról, symulacje, praca metodą projektu. Powinni też wiedzieć, co zrobić, żeby

metody te były skuteczne oraz jakiego rodzaju efekty kształcenia w zakresie EO mogą podlegać ocenie i jak ta ocena powinna wyglądać.

EO jest oddzielną formą działalności edukacyjnej, mającej na celu przygotowanie młodych ludzi do bycia aktywnymi obywatelami, w związku z tym wymaga również stosowania różnych form kształcenia. Nauczyciele powinni biegle znać te formy nauczania i stosować je w praktyce w różnych sytuacjach. Takie metody nauczania powinny być:

- *indukcyjne* – zamiast przedstawiania abstrakcyjnych teorii, zaprezentowanie osobom uczącym się konkretnego problemu wymagającego rozwiązania lub podjęcia decyzji, a następnie zachęcenie ich do stworzenia, na podstawie przeanalizowanego przykładu pewnych uogólnień, które można by odnieść również do innych sytuacji;
- *aktywne* – zachęcanie osób uczących się do uczenia się przez działanie (*learning by doing*) a nie tylko słuchanie nauczyciela i przyswajanie przekazywanej przez niego wiedzy;
- *odwoływać się do rzeczywistości* – zajęcia edukacyjne powinny odwoływać się do rzeczywistych sytuacji z życia szkoły
- , społeczności lokalnej lub świata;
- *opierać się na współpracy* – wykorzystywać pracę w grupach i współdziałanie;
- *interaktywne* – uczyć poprzez udział w dyskusji lub debacie;
- *krytyczne* – zachęcać osoby uczące się do samodzielnego myślenia poprzez pytanie o ich opinie i poglądy oraz powinny pomóc im rozwijać umiejętność argumentowania;
- *wymagać zaangażowania* – umożliwiać osobom uczącym się wniesienie własnego wkładu w proces uczenia się, np. poprzez proponowanie tematów dyskusji lub badań, dokonanie oceny efektów własnego procesu uczenia się lub swoich kolegów.

Taki rodzaj kształcenia ma bezpośredni związek z celami EO. Nauczyciele powinni wiedzieć jak te metody stosować, np. jak prowadzić dyskusje i debaty, zorganizować pracę grupy, wykorzystać różne formy zadawania pytań itp.

3.5. Umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalne

Istnieje wiele umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalnych, które powinien posiadać nauczyciel EO. Omówimy je szczegółowo poniżej.

3.5.1. Tworzenie odpowiedniego klimatu uczenia się

Aby EO była skuteczna, nauczyciel powinien stworzyć odpowiedni, przyjazny klimat umożliwiający każdemu swobodne wyrażanie swoich myśli bez narażania się na bycie wyśmianym.

Nauczyciel powinien również umieć zapewnić spójność pomiędzy środowiskiem kształcenia a oczekiwanymi rezultatami kształcenia – innymi słowy, aby forma przekazu dostosowana była do przekazywanej informacji. Na przykład w czasie dyskusji o prawach dziecka uczniowie powinni być usadzeni w sposób zachęcający ich do wzajemnego słuchania swoich wypowiedzi i reagowania na nie na zasadzie partnerskiej – najlepiej w kole. Podobnie, wolność wypowiedzania się powinna być rozumiana nie tylko jako zasada demokracji, lecz również jako zasada obowiązująca w klasie – sugerującą stosowanie podejścia dydaktycznego ukierunkowanego na ucznia.

3.5.2. Umiejętności i zdolności modelowania oraz wartości i predyspozycje

W EO osobowość nauczyciela stanowi również część „przekazywanych informacji”. Nauczyciele EO powinni uczyć się, w jaki sposób mogą swoją postawą modelować umiejętności z zakresu EO – np. jak należy uzasadniać swoją opinię, jak można osiągnąć konsensus. Nauczyciele powinni również prezentować takie cechy jak otwartość lub przywództwo demokratyczne.

3.5.3. Radzenie sobie z kontrowersyjnymi i delikatnymi zagadnieniami

EO wymaga od młodych ludzi dzielenia się opiniami i spostrzeżeniami dotyczącymi rzeczywistych zagadnień, które mają wpływ zarówno na nich samych jak i na społeczności, w których żyją. Zagadnienia te mogą być albo delikatne albo kontrowersyjne lub i takie i takie. Dlatego też nauczyciele EO muszą nauczyć się, jak zachęcać młodych ludzi do wyrażania swoich myśli w sposób asertywny przy jednoczesnym poszanowaniu stanowiska innych osób. Muszą być również świadomi, w jakich sytuacjach, jako nauczyciele, mogą wyrażać swoje własne poglądy na tematy kontrowersyjne, a kiedy nie powinni tego robić

3.5.4. Nawiazywanie kontaktów ze społecznością lokalną

Rola EO w kształceniu młodych ludzi wykracza poza formalne granice klasy. Ma swoje miejsce w życiu szkoły i społeczności lokalnej. Młodzi ludzie uczą się, jak być aktywnymi obywatelami poprzez uczestniczenie w prowadzeniu szkoły – w sposób odpowiedni do ich wieku – ponosząc odpowiedzialność za pewne aspekty funkcjonowania szkoły. Uczą się, jak być aktywnymi obywatelami poprzez nawiązywanie kontaktów z szerszą społecznością, np. poprzez uczestniczenie w pracach samorządu szkolnego, wydarzeniach i kampaniach organizowanych przez społeczność lokalną. Dlatego też ważnym aspektem szkolenia nauczycieli w zakresie

EO jest wyposażenie ich w wiedzę umożliwiającą im organizowanie i upowszechnianie kształcenia w zakresie EO.

3.6. Refleksja i doskonalenie

Charakter EO wymaga również od nauczycieli posiadania szczególnych umiejętności dotyczących refleksji i doskonalenia.

3.6.1. Rozwój osobowy

Należy wzmocnić w nauczycielach potrzebę autorefleksji oraz „nabrania oddechu”, przemyślenia i wyciągnięcia lekcji z przebytego doświadczenia. Ważne aspekty autorefleksji szczególnie w odniesieniu do EO obejmują świadomość nauczycieli dotyczącą ich własnych wartości i usposobienia oraz zachowania spójności pomiędzy tymi wartościami a stosowanymi podejściami w zakresie nauczania i uczenia się EO.

3.6.2. Rozwój zawodowy

Biorąc pod uwagę dynamiczny charakter EO oraz w celu dostosowania EO do potrzeb uczniów, należy zdobywać nowe kompetencje – szczególnie dotyczy to wiedzy z zakresu EO, jak również stosowanych podejść dydaktycznych.

3.6.3. Współpraca

Angażowanie się we współpracę – tj. współdziałanie z innymi i uczenie się od nich, szczególnie od innych nauczycieli i praktyków przyczynia się do rozwoju osobowego i zawodowego nauczycieli, jak również doskonalą ich umiejętności w zakresie EO. Przykładami takiej współpracy może być: praca zespołowa w szkole, członkostwo w stowarzyszeniach zajmujących się EO, udział w lokalnych, krajowych i międzynarodowych sieciach, europejskich i międzynarodowych projektach oraz wymianach.

3.6.4. Autoewaluacja szkoły w zakresie EO

Pierwszym krokiem procesu zapewniania jakości powinno być umożliwienie nauczycielom uczestniczenia w ustalaniu celów szkoły w zakresie EO oraz przeanalizowania działalności szkoły pod kątem EO, jak również określenia jej słabych i mocnych stron w tej dziedzinie. Oznacza to wypracowanie kultury ewaluacji oraz nabycia kompetencji ewaluacyjnych takich, jak: wykorzystywanie instrumentów ewaluacyjnych i wskaźników jakości w EO (Poradnik 4) – patrz Poradnik zapewniania jakości EO w szkołach.

3.6.5. Planowanie rozwoju szkoły w zakresie EO

Podstawą procesu zapewniania jakości powinno być umożliwienie nauczycielom dokonania zmian. Nauczyciele powinni wierzyć, że mogą przyczynić się do doskonalenia

EO w całej szkole oraz, że posiadają możliwości opracowania propozycji, które pozwolą im to osiągnąć - np. wykorzystanie wyników autoewaluacji w zakresie EO, branie pod uwagę ewaluacji zewnętrznych (takich jak raporty z wizytacji, wyniki krajowych egzaminów), określenie potrzeb związanych z doskonaleniem (takich jak szkolenie nauczycieli), rozważenie etapów i możliwości doskonalenia oraz uczestniczenia w prowadzonych w szkole debatach na temat planowania rozwoju.

Istnieje wiele interesujących przykładów konkretnych przedsięwzięć poświęconych EO i edukacji o prawach człowieka. Przedstawione poniżej studium przypadku dotyczące obchodów Dnia Praw Dziecka w Banja Luka w Bośni i Hercegowinie opisuje tego typu wydarzenie.

Uczeń szkoły podstawowej w Banja Luka prezentuje gościom z Rady Europy prace wykonane na lekcji EO. Zdjęcie zrobiono w szkole w Banja Luka w Bośni i Hercegowinie w czasie obchodów Dnia Praw Dziecka 20 listopada 2003 r. Nauczyciele i uczniowie z kilku szkół podstawowych z Banja Luka pracowali wspólnie nad przygotowaniem wystawy prac dotyczących praw dzieci wykonanych przez uczniów z klas 1 – 9. Widoczny na fotografii uczeń, posługując się świetną angielszczyzną, przedstawia rezultaty swojej pracy. Wykorzystuje przy tym umiejętność prezentacji (umiejętności i zdolności). Jest zaangażowany i dumny ze swojej pracy (wartości i usposobienie). Jest też ekspertem w swojej dziedzinie (wiedza i rozumienie). Możemy również założyć, że to doświadczenie wzmacnia jego poczucie własnej wartości.

Przykład ten pokazuje, w jaki sposób aktywna postawa obywatelska może być praktykowana w szkole: uczeń, który jest w stanie wyrazić jasno i wyraźnie swoje zdanie w klasie, będzie potrafił korzystać z prawa wyrażania własnej opinii na forum publicznym. Pokazuje to również, że EO nie wymaga wielu środków i może mieć miejsce w każdej szkole i w każdym kraju. Nauczanie o prawach dzieci i prawach

człowieka jest integralną częścią EO. Przedstawiony powyżej materiał został zaczerpnięty z Poradnika Rady Europy dotyczącego nauczania o prawach dziecka¹⁹.

4. PROCESY I METODY

W poprzednim rozdziale opisaliśmy kompetencje potrzebne do nauczania EO. Teraz skupimy naszą uwagę na procesach i metodach, dzięki którym kompetencje te są rozwijane zarówno w ramach kształcenia jak i doskonalenia nauczycieli. Zajmiemy się również procesami i metodami wymaganymi w szkoleniu trenerów EO.

Jednocześnie zdajemy sobie sprawę, że sytuacja finansowa w niektórych państwach nakłada bardzo ściśle ograniczenia na czas i zasoby jakie przeznaczane są na szkolenie nauczycieli. Biorąc ten fakt pod uwagę, staraliśmy się naszkicować podejście do szkolenia nauczycieli w zakresie EO, którego skuteczność nie zależy od dostępnych środków.

Aby szkolenie w zakresie EO było możliwe, potrzebna jest grupa nauczycieli zdecydowanych podnosić swoje kwalifikacje w tej dziedzinie. W normalnych warunkach potrzebny będzie jeszcze trener lub kilku trenerów - jednak w skrajnych sytuacjach bardzo dużo mogą również osiągnąć sami nauczyciele pracując razem w grupach wzajemnej pomocy lub koleżeńskich grupach wsparcia, o ile będą postępować zgodnie z nakreślonymi tutaj ogólnymi zasadami.

Rozpocznijemy od ustalenia ogólnych cech szkolenia nauczycieli w zakresie EO, które mają zastosowanie niezależnie od miejsca, w którym to szkolenie się odbywa.

4.1. Charakterystyka szkolenia nauczycieli w zakresie EO

Nie można oddzielić sposobu szkolenia nauczycieli od zagadnień, do nauczania których ma to szkolenie ich przygotować.

Celem EO jest przygotowanie ludzi do bycia aktywnymi obywatelami demokratycznego państwa. Mimo, iż wymaga to wielu różnych rodzajów kształcenia – wiedzy i rozumienia, umiejętności i uzdolnień, wartości i usposobienia, główny nacisk kładzie się na rozwinięcie w osobach uczących się gotowości do podejmowania działań czyli bycia aktywnymi obywatelami. Podejście to oparte jest na i wyrasta z rzeczywistych zagadnień będących również udziałem samych osób uczących się. Zachęca je do wspólnych rozmów i wspólnej pracy z kolegami i innymi obywatelami w celu rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, które mają wpływ na jakość życia w społeczeństwie – w szkołach, społecznościach lokalnych i na świecie.

19. R. Gollob i P. Krapf, *Exploring Children's Rights. Lesson Sequences for Primary Schools in Bosnia and Herzegovina (Odkrywanie praw dzieci. Scenariusze lekcji dla szkół podstawowych w Bośni i Hercegowinie)*, Strasburg, Rada Europy, 2004 r.

Aby szkolenie nauczycieli (oraz trenerów nauczycieli) w zakresie EO było skuteczne, powinno odzwierciedlać ten ogólny cel oraz potrzebne do jego realizacji rodzaje kształcenia. Treść edukacji nauczycieli w zakresie EO nie może więc sprowadzać się do nabywania wiedzy przedmiotowej – społecznej, politycznej, kulturowej czy gospodarczej. Nie można też ograniczyć tego procesu do formalnych metod nauczania takich jak wykład. Mimo iż w ramach szkolenia w zakresie EO jest miejsce zarówno dla przekazywania wiedzy przedmiotowej jak i formalnych metod nauczania, to muszą być one łączone z nową wiedzą i nowymi metodami nauczania w celu stworzenia odmiennego, opartego na EO podejścia do szkolenia nauczycieli, skupiającego się na rozwoju i wspieraniu uczniów, aby stawali się aktywnymi, zorientowanymi i odpowiedzialnymi obywatelami społeczeństwa.

Bardzo ważne dla tego odmiennego podejścia są trzy podstawowe zasady:

- *Najlepiej uczymy się aktywnej postawy obywatelskiej poprzez działanie a nie słuchanie wykładów* – należy stworzyć ludziom możliwości samodzielnego zgłębiania zagadnień związanych z demokratycznym obywatelstwem i prawami człowieka, nie należy mówić im co mają myśleć i jak się zachowywać
- *Edukacja obywatelska nie oznacza tylko przyswajania wiedzy faktograficznej* – oznacza praktyczne rozumienie, umiejętności, zdolności, wartości i predyspozycje/usposobienie
- *Sposób przekazywania informacji jest również informacją* – uczniowie tyle samo uczą się o postawach obywatelskich na podstawie przykładów podawanych im przez nauczycieli i sposobów organizacji życia w szkole, co dzięki stosowaniu formalnych metod nauczania.

Konsekwencje stosowania tych zasad w procesie kształcenia w zakresie EO są istotne.

4.1.1. Aktywne uczenie się

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno kłaść nacisk na aktywne uczenie się. Aktywne uczenie się oznacza uczenie się przez działanie. Jest to uczenie się przez doświadczanie sytuacji i samodzielne rozwiązywanie problemów, a nie wysłuchiwanie gotowych odpowiedzi. Aktywne uczenie się jest czasami nazywane uczeniem się przez doświadczenie (*experiential learning*).

Aktywne uczenie się jest istotne w szkoleniu nauczycieli w zakresie EO, ponieważ bycie obywatelem oznacza praktyczne działanie. Ludzie uczą się o demokracji i prawach człowieka nie tylko słuchając o nich, ale doświadczając ich. W systemie edukacji formalnej doświadczenie to zaczyna się w klasie, ale rozwijane jest poprzez etos i kulturę szkoły. Takie podejście nazywane jest czasem uczeniem się poprzez demokrację lub poprzez prawa człowieka.

Nauczyciele uczą się, jak stwarzać osobom uczącym się możliwości takiego doświadczenia, jeżeli sami będą mogli doświadczyć aktywnego uczenia się w czasie swojego szkolenia.

Aktywne uczenie się może być również bardziej stymulującą i motywującą formą kształcenia niż formalne nauczanie. Efekty takiego uczenia się są długoterminowe – zarówno dla dorosłych, jak i dla młodych ludzi – dzięki osobistemu zaangażowaniu osób uczących się. Podejście to sprzyja uczeniu się, ponieważ skupia się na konkretnych przykładach, a nie na abstrakcyjnych zasadach. W aktywnym uczeniu się, osoby szkolące się są zachęcane do formułowania ogólnych zasad na podstawie konkretnych przypadków, a nie odwrotnie, np. omawianie różnych rodzajów praw na przykładzie praw obowiązujących w szkole – np. regulamin szkolny lub kodeks zachowań – zamiast prowadzenia najpierw abstrakcyjnej dyskusji na temat samego pojęcia prawa.

4.1.2. Zajęcia szkoleniowe polegające na wykonywaniu zadań

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno koncentrować się na zadaniach, jakie nauczyciele powinni wykonywać w ramach prowadzonych przez siebie programów EO, np. planowanie lekcji, opracowywanie projektu, organizowanie Dnia Praw Człowieka, ocenianie uczniów, tworzenie parlamentu uczniowskiego, itd. Poradnik Rady Europy dotyczący praw dzieci²⁰ kieruje się zasadą uczenia się poprzez wykonywanie zadań (*task based learning*). Seminaria szkoleniowe dla nauczycieli powinny być oparte na tej samej regule.

Uczenie się poprzez wykonywanie zadań jest istotne z wielu powodów:

- jest to doskonała forma aktywnego uczenia się – tzn. uczenia się poprzez działanie;
- nadaje strukturę seminariom szkoleniowym – uczestnicy opuszczają szkolenie mając do wykonania zadanie, którego efekty następnie prezentują na początku kolejnego seminarium;
- **zapewnia maksymalne wykorzystanie czasu w czasie szkolenia, ponieważ** nauczyciele pracują nad zadaniami, które i tak musieliby wykonać;
- rozwiązywane są rzeczywiste problemy i analizowane autentyczne przykłady;
- dzięki takiemu podejściu szkolenie jest bardziej wartościowe i tym samym bardziej stymulujące;
- daje nauczycielom możliwość identyfikacji z zadaniem i radość z osiągnięć.

4.1.3. Związek z rzeczywistością

Zajęcia szkoleniowe w zakresie EO powinny odwoływać się do rzeczywistości i codziennego życia – do zagadnień, którymi żyją nauczyciele i ich uczniowie jako

²⁰ P. Krapf i R. Gollob, *Exploring Children's Rights: Lesson Sequences for Primary Schools in Bosnia and Herzegovina (Odkrywanie praw dzieci: Scenariusze lekcji dla szkoły podstawowej w Bośni i Hercegowinie)*, Strasburg, 2000 r.

obywatele – takich jak przestępczości, konflikty, opieka zdrowotna czy problemy ochrony środowiska.

Jest to ważne, ponieważ:

- nauczyciele EO powinni umieć angażować młodych ludzi w działania, które pozwalają im być aktywnymi obywatelami;
- nauczyciele EO powinni aktywnie rozwijać swoje osobiste zainteresowanie bieżącymi zagadnieniami i sprawami oraz ich rozumienie - nie po to, aby promować w klasie swoje poglądy, ale żeby angażować osoby uczące się w tego typu zagadnienia oraz, żeby pokazać, jak ważnym dla demokratycznych obywateli jest angażowanie się.

4.1.4. Praca zespołowa

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno kłaść nacisk na różne formy uczenia się oparte na współpracy – np. praca w parach, małych i większych grupach i/lub grupach wzajemnego wsparcia. Praca w zespołach jest ważna, ponieważ:

- pokazuje nauczycielom modele współpracy w grupach, które mogą zastosować w klasie z uczniami;
- zachęca nauczycieli do wymiany doświadczeń i opinii poprzez dzielenie się swoimi problemami, pomaga zwiększyć szanse na ich rozwiązanie;
- stanowi przeciwwagę dla doświadczenia jakim jest „samotne stanie” przed klasą.

4.1.5 Metody interaktywne

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno kłaść nacisk na metody interaktywne, takie jak dyskusje i debaty. Metody interaktywne są ważne, ponieważ:

- pomagają nauczycielom uczyć się, jak wykorzystywać metody interaktywne w czasie lekcji,
- zachęcają nauczycieli do aktywnego uczestniczenia w szkoleniu.

4.1.6. Myślenie krytyczne

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno zachęcać nauczycieli do samodzielnej refleksji nad zagadnieniami EO, a nie wyposażać ich w gotowe odpowiedzi przekazywane przez trenerów. Myślenie krytyczne jest ważne, ponieważ:

- pomaga nauczycielom uczyć się, jak uczyć osoby uczące się samodzielnego myślenia – jako ważnej cechy aktywnej postawy obywatelskiej
- umożliwia nauczycielom identyfikowanie się z wypracowanymi rozwiązaniami i daje im poczucie autonomii: nauczyciele zaczynają czuć się odpowiedzialnymi za nauczanie EO i własny rozwój zawodowy.

4.1.7. Uczestnictwo

Szkolenie w zakresie EO powinno umożliwić nauczycielom wniesienie własnego wkładu w proces kształcenia. W jak największym zakresie należy zachęcać nauczycieli do aktywnego uczestniczenia w szkoleniu, zamiast biernego przyswajania wiedzy – np. poprzez wybieranie zadań, nad którymi chcą pracować, ewaluację swoich mocnych i słabych stron, ustalanie własnych celów doskonalenia zawodowego.

Element uczestnictwa jest ważny, ponieważ:

- pomaga nauczycielom nauczyć się, jak angażować uczniów w realizowane przez siebie programy EO,
- daje im poczucie autonomii i identyfikacji,
- zachęca ich do bycia bardziej odpowiedzialnymi oraz do podejmowania inicjatywy – jest to szczególnie ważne tam, gdzie dostęp do szkoleń w zakresie EO jest ograniczony.

Szkolenie nauczycieli w zakresie EO powinno być:

- *aktywne* – kłaść nacisk na uczenie się poprzez działanie,
- *oparte na wykonywaniu zadań* – koncentrować się na rzeczywistych zadaniach, których wykonywanie wymaga uczenie EO,
- *mieć związek z otaczającą rzeczywistością* – koncentrować się na sytuacjach z życia wziętych,

- *oparte na współpracy* – zawierać elementy pracy w grupach i uczenia się opartego na współdziałaniu,
- *interaktywne* – wykorzystywać dyskusje i debaty,
- *krytyczne* – zachęcać nauczycieli do samodzielnego myślenia
- *oparte na uczestnictwie* – umożliwić nauczycielom wniesienie własnego wkładu do procesu szkoleniowego.

4.2. Proces szkoleniowy

Główny proces szkoleniowy w edukacji obywatelskiej obejmuje cztery podstawowe elementy: modelowanie – przetwarzanie – zastosowanie – instruowanie²¹.

Nauczyciele, którzy przeszli ten proces i uświadomili go sobie w czasie swojego szkolenia, będą rozumieli, jak podobnie organizować proces kształcenia dla swoich uczniów.

4.2.1. Modelowanie

Wszystkie aspekty kształcenia i doskonalenia nauczycieli mogą służyć jako model dobrego uczenia się i nauczania w szkole. Modelowanie stawia nauczycieli w pozycji osób uczących się. Pozwala im obserwować i doświadczać EO z perspektywy ucznia. Szkolenie nie może odwzorowywać szkoły, ale może tworzyć modele dobrego nauczania i kreatywnego uczenia się, które następnie mogą być szeroko powielane

Po pierwsze samo seminarium szkoleniowe powinno służyć jako model. Chociaż w czasie takiego szkolenia powinno być miejsce i dla formalnego kształcenia, nie można uczyć technik nauczania i uczenia się EO tylko w formie wykładów. Techniki te powinny być modelowane przez trenera. Zabieg ten stosuje się w odniesieniu do wielu działań podejmowanych w zakresie nauczania i uczenia się, począwszy od takich technik, jak – np. prowadzenie dyskusji, rozwijanie krytycznego myślenia, praca metodą projektu, wykorzystanie pomocy wizualnych - do planowania lekcji, ustalania struktury pracy i ogólnych zasad nauczania EO, takich jak kształcenie w duchu edukacji obywatelskiej lub praw człowieka.

Po drugie, modelowanie odnosi się do modeli ról osobowych, których przykłady trener może zademonstrować osobom szkolącym się. Trenerzy powinni modelować ten rodzaj wartości demokratycznych i usposobienia, które nauczyciele powinni demonstrować swoim uczniom, np. szacunek, otwartość, chęć rozwiązywania konfliktów w drodze argumentacji i debaty.

4.2.2. Przetwarzanie

Aby modelowanie było skuteczne, musi po nim nastąpić okres refleksji lub „podsumowania”. Nauczyciele potrzebują czasu na zastanowienie się nad tym, czego się nauczyli i doświadczyli pracując nad swoimi zadaniami. Potrzebują czasu, aby wyciągnąć lekcje z tej nauki oraz żeby zastanowić się, jak mogą tę zdobytą wiedzę zastosować w przyszłości. Oznacza to określenie modeli, które zostały użyte i poddanie ich informacji zwrotnej, dyskusji jak również ponowne ich zastosowanie.

²¹ R. Gollob i P. Krapf, *An Outline of Planning Elements and Learning Methods in Human Rights and Civic Education (Opis elementów planowania i metod kształcenia w edukacji o prawach człowieka i edukacji obywatelskiej)*, str. 20, Strasburg, 1998 r.

Ten czas refleksji umożliwi nauczycielom dokładne zapoznanie się z ogólnymi zasadami pedagogicznymi zademonstrowanymi w czasie zajęć, w których właśnie uczestniczyli. Etap ten można wzmocnić udostępniając nauczycielom różne przykłady zasad EO, które są określone we wspomnianej już publikacji Golloba i Krapfa²² oraz w Poradniku dotyczącym praw dzieci²³. Takie podejście umożliwi nauczycielom przemyślenie co, z tego, czego się nauczyli, będą mogli zastosować w przyszłości. Jednocześnie pozwoli im na stopniowo zapełnianie „skrzynek z przykładami dobrych technik w zakresie EO”.

To właśnie na tym etapie procesu szkoleniowego nauczyciele stają się świadomi tego, czego się nauczyli, a zdobyte doświadczenie nabiera prawdziwie edukacyjnego wymiaru. Dlatego też zarezerwowanie czasu w trakcie szkolenia na etap przetwarzania ma tak ogromne znaczenie. Niezależnie od tego jak krótkie jest szkolenie, nigdy nie należy rezygnować z tego etapu.– zgodnie z ogólną zasadą szkolenia nauczycieli – “zrób mniej a dobrze”.

4.2.3. Zastosowanie

Ważnym elementem procesu szkolenia jest wykorzystanie tego, czego się nauczyliśmy w rzeczywistej sytuacji. Przetwarzanie oznacza rozumienie, a rozumiejąc zapamiętujemy lepiej niż tylko słuchając. Jednak w dłuższej perspektywie pamiętamy naprawdę tylko te elementy nowej wiedzy, które stosujemy w rzeczywistości.

Dlatego też trzeci ważny etap szkolenia w zakresie EO wymaga od nauczycieli zastosowania zdobytej wiedzy w praktyce zawodowej. Można to zrobić wyznaczając nauczycielom zadania do wykonania, albo jeszcze lepiej dając im możliwość samodzielnego wyznaczenia sobie zadań, które zrealizują w szkole po zakończeniu seminarium szkoleniowego, np. planowanie pewnych typów lekcji, wykorzystywanie pewnych form dyskusji lub pracy w grupach. Idealnie byłoby, gdyby zadania ustalone na etapie “zastosowania” zostały następnie przetworzone w “produkt” – np. w prezentację, która zostanie pokazana na początku kolejnego seminarium szkoleniowego.

4.2.4. Instruowanie

Formalne instruowanie – czyli mówienie – jako forma uczenia się i nauczania odgrywa ważną rolę uzupełniającą w procesie szkoleniowym. Może być stosowana w dowolnym momencie szkolenia – na przykład: kiedy nauczyciele proszą o informację lub radę, zastanawiają się nad zademonstrowanym przez trenera przykładem, kiedy sami ustalają swoje zadania, przygotowując się do powrotu do klasy.

Formalne instruowanie jest techniką dydaktyczną, która również może być modelowana. Warto także zastanowić się, jak szkolić nauczycieli w jej wykorzystaniu w klasie.

²² Ibidem

²³ P. Krapf i R. Gollob, *Exploring Children's Rights (Odkrywanie praw dzieci)*, Strasburg, 2004 r.

4.3. Klimat uczenia się

Omawiane przez nas podejście do szkolenia nauczycieli w zakresie EO, aby mogło się w pełni rozwijać, wymaga określonego klimatu uczenia się. Wymaga również bezpiecznego środowiska, w którym nauczyciele mogą swobodnie, nie wstydząc się, wyrażać swoje opinie oraz wykorzystywać swoją inicjatywę bez strachu przed porażką. Stworzenie takiej atmosfery wymaga czasu. Można ją budować proponując ćwiczenia, które pomagają uczestnikom szkolenia we wzajemnym poznaniu się i zaufaniu sobie – czasami nazywa się takie ćwiczenia “łamaczami lodów”- oraz umożliwiając uczestnikom podejmowanie decyzji w samym procesie szkoleniowym, np.: poprzez wybranie własnych tematów i pytań do dyskusji oraz ustalenie własnych celów kształcenia.

4.4. Rola trenera EO

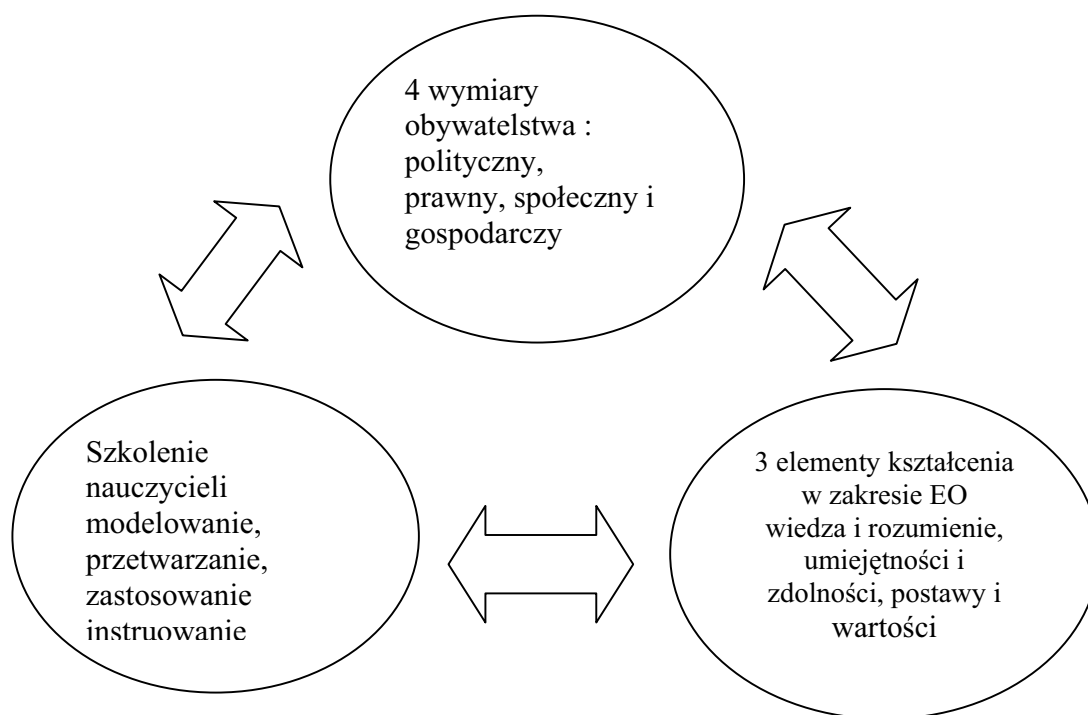
Trener EO odgrywa wiele ról. Obejmują one: prowadzenie, planowanie, udzielanie informacji, demonstrowanie, wykonywanie, przewodzenie polegające raczej na udzielaniu rad a nie wydawaniu poleceń, słuchanie, nadawanie struktury pomysłom uczestników, oferowanie możliwości podjęcia decyzji, monitorowanie, obserwowanie, ocenianie, udzielanie informacji zwrotnej, chwalenie, zachęcanie, upoważnianie, zabieranie głosu oraz udzielanie go innym.

Dobry trener nie tylko wie, co powinien robić, wchodząc w każdą z tych ról, ale wie również kiedy należy daną rolę odegrać. Jest to kluczowa kompetencja jaką powinien posiadać trener aby opracować modele dla nauczycieli i ich uczniów. Należy pamiętać o tych rolach w czasie planowania i organizowania sesji szkoleniowych tak, by modelowały one cały repertuar metod, które nauczyciele muszą sami opracować, aby następnie wykorzystywać je w pracy z uczniami

Schemat dydaktyczny szkolenia w zakresie EO

Idea aktywnego obywatelstwa i główne cele EO mogą być powiązane z pytaniem, w jaki sposób należy szkolić nauczycieli w zakresie EO, wykorzystując model oparty na trzech wymiarach. Model ten obejmuje:

- 4 wymiary obywatelstwa (polityczny – prawny – społeczny – gospodarczy);
- 3 elementy kształcenia w zakresie EO (wiedza i rozumienie, umiejętności i zdolności, postawy i wartości);
- 4 podstawowe elementy szkolenia nauczycieli (modelowanie, przetwarzanie, zastosowanie i instruowanie).

4.5. Studium przypadku dotyczące procesów i metod

Niniejszy przykład doskonalenia nauczycieli w Republice Serbskiej w Bośni i Hercegowinie ilustruje niektóre z kluczowych zasad szkolenia nauczycieli w zakresie EO. Pokazuje również, co można osiągnąć posiadając skromne zasoby materialne – rekompensowane ogromnym zaangażowaniem samych nauczycieli.

4.5.1. Projekt

Projekt, który omówimy jest rezultatem współpracy pomiędzy Radą Europy a instytutem pedagogicznym w Banja Luka. Finansowany był z funduszy Wspólnego Programu Unii Europejskiej i Rady Europy dla Bośni i Hercegowiny.

Otrzymane środki finansowe pozwoliły na zorganizowanie, w ciągu półtora roku, dwóch seminariów szkoleniowych – pierwszego pięciodniowego i kolejnego czterodniowego.

Celem projektu było opracowanie nowego podejścia do nauczania o prawach dzieci. Planowano przeprowadzenie serii 4 lekcji w ciągu jednego roku szkolnego. Lekcje miały być prowadzone na wszystkich poziomach nauczania - poczynając od ostatniej grupy przedszkola (klasa 1) aż do klasy 9, t.j. zarówno w szkole podstawowej jak i średniej. Lekcje mieli prowadzić nauczyciele w swoich klasach raz w tygodniu. Miały one polegać na wykonywaniu zadań, opracowanych w formie projektów, których rezultaty miały stworzyć produkt końcowy.

W czasie projektu opracowano Poradnik dotyczący nauczania o prawach dzieci (wersja poprawiona²⁴). Zarówno ćwiczenia zawarte w Poradniku jak i te organizowane w czasie seminariów szkoleniowych nie wymagały drogich materiałów ani sprzętu. Każdy nauczyciel uczestniczący w seminariach, przed ich rozpoczęciem, otrzymywał wstępną wersję Poradnika z prośbą o komentarz.

4.5.2. Tworzenie koleżeńskich grup wsparcia (*peer support groups*)

Najważniejszymi zasobami projektu byli nauczyciele. Nauczyciele utworzyli lokalne i regionalne grupy wzajemnego wsparcia, które odegrały centralną rolę w projekcie. Pomagały organizować i jak najlepiej wykorzystać czas w trakcie seminariów szkoleniowych, były niezastąpione w procesie przenoszenia odpowiedzialności z trenerów na nauczycieli i szkoły. Żywiono nadzieję, że nauczyciele biorący udział w seminariach będą mogli uczestniczyć w kolejnych szkoleniach, dzięki którym sami zdobędą umiejętności trenerskie i w ten sposób przyczynią się do rozwoju trwałych struktur mających na celu wspieranie szkolenia nauczycieli w zakresie EO w Bośni i Hercegowinie.

24. R. Gollob i P. Krapf, Exploring Children's Rights (*Odkrywanie praw dzieci*). Strasburg, Rada Europy, 2004 r.

4.5.3. Projekty realizowane w szkołach

Prezentowany przez nas projekt opierał się na zasadzie uczenia się przez wykonywanie zadań i pracy zespołowej. Różne zespoły pracowały nad kilkoma oddzielnymi projektami, które realizowane były w szkołach. Rezultaty projektów poszczególnych klas, w formie np. wystawy plakatów, prac ręcznych czy skeczy, etc., miały być przedstawione w czasie obchodów Dnia Praw Dzieci w Banja Luka

Zespoły rozdzieliły między sobą zadania w czasie pierwszego seminarium. Każde kolejne seminarium rozpoczynało się od przedstawienia przez poszczególne zespoły efektów realizacji tych zadań. Ponieważ zespoły potrzebowały czasu, aby zaplanować kolejne działania, które miały być następnie realizowane po powrocie nauczycieli do szkół, trenerzy, aby przedstawić nowe zagadnienia mieli do dyspozycji tylko połowę przeznaczonego na seminarium czasu. Przykład ten pokazuje, jak starannie i uważnie należy planować kształcenie oparte na wykonywaniu zadań i pracy zespołowej.

4.5.4. Ćwiczenie "Mój herb"

Pierwsze seminarium rozpoczęło się od ćwiczenia polegającego na stworzeniu plakatu przedstawiającego herb. Każdy z członków grupy miał wykonać jedną część herbu, wykorzystując obrazy i symbole przedstawiające własne plany na przyszłość oraz doświadczenie zawodowe, którym chciałby się podzielić z resztą uczestników. Następnie grupy prezentowały swoje herby innym uczestnikom seminarium.

Ćwiczenie „Mój herb” służyło nie tylko wzajemnemu poznaniu się uczestników, ale było również modelem uczenia się i nauczania w zakresie EO. Po pierwsze było przykładem opisanej w cytowanej już publikacji „Szkolenie w zakresie edukacji obywatelskiej”²⁵ metody dydaktycznej zwanej „łamaczem lodów”. Pokazało również, w jaki sposób można łączyć różne metody nauczania w ramach jednego ćwiczenia – praca z całą grupą, praca w małych grupach, praca indywidualna, prezentacja i podsumowujące wystąpienie trenera.

Ćwiczenie to pokazało nauczycielom, jak można angażować uczestników od samego początku i jak umożliwiać im dzielenie się swoimi oczekiwaniami i doświadczeniami z całą grupą. Wykorzystanie autentycznych materiałów, szczególnie tych przygotowanych przez samych uczestników, sprawiło, że identyfikowali się oni z wykonywaną przez siebie pracą. Ponadto ćwiczenie zademonstrowało, w jaki sposób należy słuchać wypowiedzi uczestników i traktować je poważnie. Pomogło również uczestnikom zrozumieć, że uczenie poprzez prawa człowieka stanowi ważną część edukacji o prawach człowieka. Pokazało im również model tego typu kształcenia oraz różne role, jakie trener – a co z tym idzie i nauczyciel – musi odgrywać w EO.

25. Training for Democratic Citizenship, Exercise 1.3, Identity Coat of Arms (*Szkolenie w zakresie edukacji obywatelskiej, ćwiczenie 1.3, Moje godło*).

Ważną rzeczą jest to, że uczestnicy mieli możliwość uczenia się przez rzeczywiste doświadczenie – przez działanie, – że nie otrzymali jedynie zestawu reguł, którymi powinni się kierować.

4.5.5. Modele demonstracyjne

Celem seminarium było przedstawienie nauczycielom modeli uczenia się i nauczania o prawach dzieci, które to modele uczestnicy mogliby następnie wykorzystać w swojej pracy z uczniami. Wymagało to dokonania wyboru ćwiczeń ze wspomnianej już publikacji „Szkolenie w zakresie edukacji obywatelskiej”. Niektóre z tych ćwiczeń wykorzystane były w Poradniku dotyczącym praw dzieci. Zaprezentowane modele odnosiły się do czterech różnych wymiarów uczenia się i nauczania EO:

- *Procesy* – metody, takie jak nauczanie interaktywne, praca metodą projektu, dyskusja i informacja zwrotna;
- *Produkty* – modelowe lekcje lub części lekcji, albo przeprowadzanych przez nauczycieli w czasie seminarium albo obserwowanych w lokalnych szkołach oraz przykłady prac przygotowanych przez młodzież²⁶ – na przykład prace plastyczne, plakaty – prezentacja stosowania metod w praktyce;
- *Zasady* – takie jak nauczanie poprzez prawa człowieka, uczenie przez przykłady, cykl; model - proces - zastosowanie, rola tradycyjnego instruowania;
- *Osobowości* – przesłania przekazywane przez samych trenerów, poprzez ich społeczne interakcje, np. znaczenie słuchania i szanowania poglądów i opinii innych - osobowość nauczyciela musi być spójna z zasadami EO, np.: jeżeli tematem lekcji jest demokracja a nauczyciel prowadzi ją w sposób autorytarny, nie będzie to wiarygodne dla osób uczących się.

W praktyce, w czasie seminarium mieliśmy do czynienia jednocześnie z różnymi rodzajami modelowania. Jedynie w czasie sesji podsumowujących były one wskazywane i omawiane oddzielnie.

4.5.6. Making the learning explicite/ujawnianie procesu uczenia się, uświadamianie sobie mechanizmów uczenia się

W czasie seminarium trenerzy dawali uczestnikom czas na zastanowienie się, czego nauczyli się o edukacji o prawach dziecka oraz na uświadomienie sobie mechanizmów uczenia się (etap przetwarzania w trakcie szkolenia).

Odbywało się to na dwa sposoby: poprzez formalne instruowanie oraz ćwiczenia mające na celu zachęcenie uczestników do refleksji i dzielenia się tym, czego się nauczyli.

Trenerzy wyjaśniali różne metody oraz systemy, które wykorzystywali w czasie ćwiczeń, jednocześnie uzasadniając ich wybór. Jest to proces zwany niekiedy “meta-nauczaniem”, tj. kształceniem na temat tego, czego uczyć, w jaki sposób i w jakim celu.

26. R. Gollob i P. Krapf, *Exploring Childrens Rights, Classes 4, 6, and 8 (Odkrywanie praw dzieci, klasy 4, 6 i 8)*, op. cit., Strasburg, Rada Europy, 2004 r.

Jeszcze w czasie trwania seminarium stworzyli uczestnikom możliwości zastanowienia się nad tym, co robili i co zostało im pokazane na szkoleniu. Sam proces przekazywania wiedzy nie pokrywa się z procesem uczenia się. Osoby uczące się, niezależnie od poziomu, muszą powiązać nowe informacje, kategorie, doświadczenia z tym, czego już się kiedyś nauczyły. Jest to niezwykle osobisty i indywidualny proces, który wymaga czasu, musi być monitorowany i wspierany oraz, jeżeli jest to konieczne, korygowany.

Przydzielenie zadań pomogło nauczycielom przemyśleć i przetworzyć to, czego się nauczyli, zastanowić się nad prezentacjami, które widzieli lub sami pokazali w czasie sesji plenarnych oraz nad tym co przeczytali i co zaplanowali na kolejne seminarium. Przekazanie nauczycielom do konsultacji wstępnej wersji Poradnika dotyczącego praw dzieci nie tylko pomogło podnieść jego praktyczną wartość, ale było również okazją dla nauczycieli do zastanowienia się nad treścią szkolenia.

Innym praktycznym i użytecznym sposobem zachęcania nauczycieli do przyswajania tego, czego się nauczyli, było poproszenie ich o ponowne zaprezentowanie zdobytej wiedzy i umiejętności w formie, która byłaby dopasowana do poziomu ich uczniów. Mimo iż kształcenie młodzieży i dorosłych w zakresie EO kieruje się tymi samymi zasadami, to przeniesienie form kształcenia dorosłych do szkoły wymaga znacznego ich przystosowania. Proces podejmowania decyzji dotyczących tego, co można powielić, a co należy zmienić, jest silnym bodźcem stymulującym uczenie się w ramach szkolenia nauczycieli.

4.5.7. Zastosowanie zdobytej wiedzy

Seminaria szkoleniowe były zorganizowane według tej samej zasady co Poradnik dotyczący praw dzieci. Nauczyciele zawsze wyjeżdżali z seminarium z nowym zadaniem, które mieli wykonać w określonym czasie – zadaniem, które nie było im narzucone przez trenerów lecz, które sami sobie ustalili.

Zadania te obejmowały: czytanie, planowanie i przeprowadzanie lekcji proponowanych w Poradniku dotyczącym praw dzieci; przejrzanie Poradnika; pracę z innymi członkami kadry szkoły, szkolnymi pedagogami, dyrektorami szkół; przeprowadzenie modelowych lekcji w celu zaangażowania większej liczby nauczycieli w proces szkoleniowy.

Poradnik dotyczący praw dzieci oferował możliwość połączenia tych zadań w jedno wydarzenie - obchody Dnia Praw Dzieci. W związku z tym nauczyciele mogli koordynować swoje indywidualne projekty klasowe w taki sposób, że wszystkim, uczestniczącym w nich osobom przyświecał ten sam cel - zorganizowanie wspólnego święta, którego obchody odbyły się 20 listopada 2003 r. w Banja Luka.

Korzystanie z podejścia opartego na wykonywaniu zadań oznaczało, że zawsze pierwszą część każdego seminarium prowadzili uczestnicy. Organizowali wystawy, robili prezentacje i prowadzili dyskusje. Trenerzy udzielali nauczycielom informacji zwrotnej, chwalać ich i doceniając ich pracę, a jeżeli zachodziła taka konieczność, przekazywali

również uwagi krytyczne. W drugiej części seminarium trenerzy przekazywali nową wiedzę i umiejętności, wprowadzając uczestników na wyższy poziom rozumienia, poprzez dodanie nowej perspektywy, pokazanie nowych metod, itp. Trzecia część każdego szkolenia zarezerwowana była na przetworzenie tego, czego uczestnicy się nauczyli – poprzez ustalenie nowych zadań oraz planowanie – w ten sposób powstawał pomost pomiędzy pracą nauczycieli w czasie seminarium, a pracą z uczniami w klasie.

4.6. Szkolenie trenerów

Szkolenie nauczycieli polegające na samodzielnym uczeniu się lub uczeniu się od siebie nawzajem ma ograniczony charakter. Sukces krajowych i regionalnych programów szkoleniowych w zakresie EO zależy w dużej mierze od istnienia zespołu doświadczonych trenerów.

W tej części niniejszego rozdziału więcej uwagi poświęcimy kompetencjom, jakie powinny posiadać osoby odpowiedzialne za przygotowanie innych do roli edukatorów edukacji obywatelskiej - niezależnie czy są to nauczyciele akademicki, nauczyciele pracujący w kolegiach, doradcy pedagogiczni, nauczyciele szkolni, mentorzy lub niezależni trenerzy czy facylitatorzy czyli osoby czuwające nad przebiegiem seminariów.

Pod wieloma względami szkolenie trenerów w zakresie EO jest podobne do szkolenia nauczycieli w zakresie EO. W obu przypadkach wymagana jest dobra znajomość teorii i praktyki w dziedzinie EO. Oczekuje się, że trenerzy trenerów będą sami posiadali zarówno doświadczenie w nauczaniu EO jak i kompetencje wymagane do kształcenia ludzi w zakresie edukacji obywatelskiej i praw człowieka.

Oczekuje się również, że proces szkolenia trenerów EO będzie odzwierciedlał naturę EO i charakter jej nauczania – tzn., że szkolenie trenerów EO będzie opierało się na wykonywaniu zadań, aktywnym uczeniu się oraz pracy zespołowej mającej związek z rzeczywistością, będzie zawierało interaktywne, oparte na uczestnictwie i krytycznym myśleniu podejście do procesu szkolenia.

Pod wieloma względami profil trenera EO powinien odzwierciedlać profil nauczyciela EO. Zarówno trenerzy jak i nauczyciele powinni odnosić się do EO z troską i entuzjazmem. Powinni posiadać umiejętności aktywnego słuchania, empatię i zdolność tworzenia bezpiecznej atmosfery lub etosu, który angażowałby i motywował osoby uczące się. Powinni być również – na swój własny sposób – aktywnymi, zorientowanymi i odpowiedzialnymi obywatelami.

Istnieje jednak kilka istotnych różnic pomiędzy szkoleniem trenerów EO, a szkoleniem nauczycieli EO. Przyczyny tych różnic są następujące:

- Rola trenera polega na przygotowaniu ludzi do konkretnej formy praktyki zawodowej, nauczyciel zaś wnosi wkład w ogólną edukację młodych ludzi;
- Większość nauczycieli zgłasza się na szkolenia dobrowolnie, podczas gdy uczniowie mają obowiązek uczęszczania do szkoły;

- Nauczyciele, którzy uczestniczą w kursach szkoleniowych mają doświadczenie w nauczaniu – w przypadku doskonalenia zawodowego doświadczenie to wynika z praktyki zawodowej, w przypadku kształcenia nauczycieli - jest to odwołanie się do czasów uczniowskich. Obie grupy nauczycieli mają pewne wyobrażenie co do tego, jak powinien wyglądać i jak powinien być prowadzony proces nauczania i uczenia się – chodzi tu zarówno o indywidualny punkt widzenia nauczycieli praktyków oraz poglądy wynikające z faktu przynależenia do pewnej wspólnoty lub tradycji danej praktyki edukacyjnej
- Ostatni punkt, ale nie mniej ważny, nauczyciele w przeciwieństwie do uczniów to osoby dorosłe²⁷.

Różnice te mają wpływ zarówno na rodzaj wymaganego szkolenia, jak również na rolę edukatora.

4.6.1. Użyteczność i możliwość natychmiastowego zastosowania

Jednym z elementów zachęcających nauczycieli do uczestniczenia w szkoleniach jest użyteczność zdobywanej w czasie takich spotkań wiedzy i możliwość jej natychmiastowego zastosowania w praktyce zawodowej. Kształcenie dorosłych ma ścisły związek z życiem, dlatego też dorośli nie angażują się w szkolenie zawodowe, jeżeli nie widzą, że będą mieli z tego jakiś pożytek.

Oznacza to, że trenerzy powinni wiedzieć, w jaki sposób nauczyciele postrzegają swoją rolę jako edukatorów oraz to, co może im pomóc lub przeszkodzić w rozwoju własnej praktyki zawodowej. Trenerzy powinni być świadomi różnych praktycznych ograniczeń i możliwości, jakie istnieją w odniesieniu do rozwoju EO w różnych środowiskach i funkcjonujących w nich tradycjach praktyki zawodowej. Tylko wtedy będą w stanie wziąć pod uwagę potrzeby nauczycieli (określone przez samych zainteresowanych) i uwzględnić je podczas planowania seminarium.

Nie oznacza to, że trenerzy powinni skupiać całą swoją energię na zaspakajaniu szkoleniowych potrzeb określonych przez samych nauczycieli. To, co nauczyciele sami określają jako swoje potrzeby szkoleniowe, nie zawsze pokrywa się z tym, czego rzeczywiście potrzebują, z punktu widzenia krajowego lub regionalnego programu rozwoju EO. Czasami oczekiwania te mogą być wręcz sprzeczne z takim programem. Najważniejszym jednak jest to, aby trenerzy rozumieli, w jaki sposób nauczyciele mogą postrzegać proces szkoleniowy i żeby umieli pod tym kątem planować szkolenia.

4.6.2. Zasady kształcenia dorosłych

Zastanawiając się nad tym, jakie elementy powinno obejmować szkolenie trenerów w zakresie EO, należy pamiętać o różnicach pomiędzy kształceniem dzieci i kształceniem dorosłych. Program kształcenia trenerów powinien zawierać elementy wiedzy dotyczące modeli nadzoru i mentoringu dla nauczycieli jak również psychologii rozwoju dorosłych.

²⁷. Elias, J.L i Merriam, S.B., (1995) *Philosophical Foundations of Adult Education (Filozoficzne podstawy edukacji dorosłych)*, Krieger Pub., Floryda.

Dwa czynniki mają szczególny wpływ na kształcenie dorosłych – szybkość i znaczenie. Dorośli z wiekiem reagują coraz wolniej, ograniczenia czasowe oraz presja mają negatywny wpływ na wyniki uczenia się. Jak już wspomnieliśmy wcześniej, kształcenie dorosłych ma ścisły związek z ich sytuacją życiową. W związku z tym dorośli nie będą chcieli się uczyć, jeżeli nie będzie to miało dla nich znaczenia.

4.6.3. Zachęcanie do autorefleksji

Potrzeba przezwyciężenia, wynikających z osobistego doświadczenia, przeszkód, jakie stoją przed nowym procesem uczenia się, stanowi główne wyzwanie dla rozwoju programów nauczania w zakresie EO. Doświadczenie edukacyjne nauczycieli, jako nauczycieli i osób uczących się, może czasami prowadzić do negatywnych postaw wobec uczenia się oraz polegania na starych formach rozumienia i praktyki. Jest to bardzo powszechne zjawisko szczególnie w dziedzinie EO. Nacisk na interaktywne i demokratyczne metody uczenia się i nauczania w EO kontrastuje z bardziej tradycyjnymi i autorytarnymi podejściami stosowanymi w klasach. W konsekwencji uczenie się, jak uczyć EO, może oznaczać „oduczenie się” pewnych praktyk.

Jednakże oduczenie się starych sposobów i nauczenie się nowych nie odbywa się jedynie drogą intelektualnej dyskusji. Szybciej zmienimy myślenie ludzi, gdy stworzymy im sytuacje, w których będą musieli sprawdzić nowe idee w działaniu, a nie tylko o nich dyskutować – sytuacje, które obnażą prawdziwą naturę założeń, uważanych przez nich do tej pory za oczywiste.

Dlatego też trenerzy EO muszą posiadać świadomość tego typu postaw wobec uczenia się – a w szczególności uczenia się EO - które reprezentują i na których opierają swoją praktykę zawodową osoby szkolące się. Społeczeństwo stało się w dużym stopniu wielokulturowe i różnorodne, a uwarunkowania polityczne i gospodarcze często kształtują doświadczenie uczenia się. Trenerzy powinni znać pochodzenie i doświadczenie osób szkolących się, zarówno jako pojedynczych osób oraz członków pewnych zbiorowości przywiązanych do pewnej tradycji i praktyki edukacyjnej.

“Ważnym sposobem rozwijania tej formy wiedzy jest włączanie w proces szkoleniowy elementu autorefleksji – osobistej i zawodowej. Trenerzy muszą posiadać umiejętności potrzebne do kierowania autorefleksją osób szkolących się na temat ich przekonań i założeń oraz odniesienia ich do teorii i praktyki EO.²⁸”

Istnieją trzy obszary refleksji:

- *Pedagogika* – refleksja na temat technicznego procesu uczenia się, np. na temat wykorzystania różnych sposobów zadawania pytań w EO;
- *Cele ogólne i oczekiwane rezultaty* – refleksja nad przyczynami kształcenia osób uczących się w zakresie EO i ich wpływu na praktykę;

²⁸. S.D. Brookfield, *Becoming a critically reflective teacher (Stawanie się myślącym krytycznie nauczycielem)*, Jossey-Bass Publishers (1995).

- *Etyczne, społeczne i polityczne* – refleksja nad, uważanym za oczywisty, systemem wartości, na którym opierają się postawy nauczycieli wobec EO.

Kierowanie krytyczną refleksją jest procesem długim i złożonym, który powinien przenikać cały proces szkoleniowy w zakresie EO. Jest to jednak proces bardzo ważny – nie tylko dlatego, że pomaga osobom szkolącym się docenić znaczenie nauczania EO, ale również dlatego, że nauczyciele, którzy podważają swoje założenia, uznają istnienie etycznych dylematów i są otwarci na alternatywne punkty widzenia zachęcają młodych ludzi do postępowania w podobny sposób. Modelując ten proces własną postawą, nauczyciele EO zdobywają prawo do proszenia swoich uczniów o to, by również myśleli w sposób krytyczny.

Autorefleksja może być konstruowana w trakcie procesu szkoleniowego na kilka sposobów:

- *autobiografia* –np., osobisty dziennik nauczyciela – niesie ze sobą ryzyko zaprzeczenia i przeinaczenia, ale często jest dobrym punktem wyjścia;
- *patrzenie z perspektywy ucznia/osoby szkolącej się*– osoby szkolące się patrzące na siebie z perspektywy swoich uczniów lub innych osób szkolących się mogą dostarczyć informacji, które inaczej nie byłyby dostępne;
- *doświadczenie kolegów* – może służyć jako krytyczne lustro, odbijające obrazy własnych działań nauczycieli;
- *literatura teoretyczna na temat edukacji nauczycieli* – może pomóc nauczycielom wyjść poza ogólnie przyjęte założenia i spojrzeć na praktykę zawodową z nowej innej perspektywy.

Trenerzy również powinni dokonać przeglądu własnych założeń dotyczących prowadzonego przez nich procesu nadzoru i mentoringu osób szkolących się, jak również przekonań i wartości, które uważają za oczywiste. Szkolenie w zakresie i na rzecz EO zawsze bazuje na osobistych poglądach trenera co do wartości demokracji i obywatelstwa, postaw etycznych i zachowań oraz na chęci bycia obywatelem, który uczestniczy i cieszy się życiem w demokratycznym społeczeństwie.

4.6.4. Zachęcanie do refleksji nad zasadami EO

Centralne miejsce w procesie szkolenia zajmuje potrzeba jasnego wyrażania zasad rządzących nauczaniem EO. To właśnie ta świadomość reguł i powodów działania w pewien określony sposób odróżnia edukatora profesjonalnego od amatora.

Dlatego też trenerzy nauczycieli muszą rozumieć różne sposoby pojmowania EO. Muszą też umieć wyjaśnić, jak stosują je w praktyce. Nie chodzi tu tylko o przekazywanie wiedzy, ale stwarzanie sytuacji, w których osoby szkolące się mogą się zastanowić nad zasadami, które powinny rządzić nauczaniem EO, np. aktywne i oparte na wykonywaniu zadań uczenie się, potrzeba skupienia się na rzeczywistych zagadnieniach mających znaczenie dla osób uczących się.

Jednak, mimo przekonania, co do słuszności własnej wizji EO, trenerzy nigdy nie powinni narzucać swoich przekonań i idei uczestnikom szkolenia. Jest to nie tylko nieskuteczny sposób uczenia się. Przede wszystkim jest to sprzeczne z duchem obywatelstwa demokratycznego. Trenerzy mają nie tylko obowiązek pomagać osobom uczącym się w zdobywaniu wiedzy, jak należy uczyć EO, ale również szanować opinie innych. Mogą coś sugerować, np. na podstawie badań lub literatury teoretycznej na temat EO – ale muszą również umieć akceptować inny punkt widzenia.

4.6.5. Tworzenie grup eksperckich

Szkolenie nauczycieli EO nie polega jedynie na pomaganiu ludziom w tym, jak skuteczniej postępować w życiu osobistym lub jak osiągać osobiste cele. EO polega również na budowaniu grup eksperckich.³¹

Jedną z ról trenera EO polega na pomaganiu nauczycielom w nabywaniu umiejętności, które pozwolą im planować i pracować we współpracy z innymi nauczycielami, graczami i interesariuszami. Współpraca i dzielenie się wiedzą stanowią podstawowe zasady życia w demokratycznym społeczeństwie oraz profesjonalnej praktyki w dziedzinie EO.

Należy więc pomóc nauczycielom tworzyć, prowadzić i podtrzymywać koleżeńskie grupy wsparcia. Oznacza to rozumienie dynamiki współpracy w grupie oraz sposobów budowania poczucia wspólnej tożsamości i celowości podejmowanych działań pomiędzy członkami grup eksperckich. Tworzenie grup eksperckich i koleżeńskich grup wsparcia w ramach systemu szkolenia nauczycieli stanowi ważny sposób przekazywania większej odpowiedzialności samym praktykom oraz bardziej autonomiczną i demokratyczną strategię uczenia się edukacji obywatelskiej.

5. ZALECENIA

Na zakończenie autorzy Poradnika chcieliby przekazać następujące zalecenia:

- rządy i władze oświatowe w państwach członkowskich powinny uznać i traktować jako priorytet potrzebę stworzenia systematycznego i skoordynowanego podejścia do szkolenia nauczycieli w zakresie EO;

³¹Grupa ekspercka to grupa ludzi podzielających te same poglądy i promujących te same edukacyjne podejścia i praktyki.

- podejście to powinno:
 - bazować na istniejących przykładach dobrej praktyki;
 - być sformalizowane i zapisane w oficjalnych dokumentach na poziomie krajowym;
 - być jasno umiejscowione w agencjach państwowych;
 - być nadzorowane przez krajowy organ koordynujący;
 - wykorzystywać model Rady Europy, w którym EO postrzegana jest zarówno jako przedmiot sam w sobie oraz podejście charakteryzujące całą szkołę;
 - polegać na wskazaniu nauczycieli EO oraz cech osobowych potrzebnych do wspierania skutecznego nauczania EO;
 - rozróżniać potrzeby szkoleniowe: np. nauczycieli szkół podstawowych i średnich, nauczycieli przedmiotów ogólnych i specjalistycznych oraz nauczycieli uczestniczących w kształceniu i doskonaleniu zawodowym,
 - zapewnić szkolenie na różnych poziomach: np. wiedzy przedmiotowej, treści programowych, metod nauczania, umiejętności zarządzania i umiejętności interpersonalnych oraz refleksji i doskonalenia;

- w państwach członkowskich, należy zwracać szczególną uwagę na:
 - ewaluację obecnej praktyki, osiągnięć lub ostatnich inicjatyw w zakresie EO;
 - ukierunkowywanie szkolenia w taki sposób, by tworzyć korpusy specjalistów EO będących w stanie upowszechniać swoją wiedzę ekspercką zarówno wśród najbliższych kolegów jak i nauczycieli z innych szkół;
 - rozwijanie form szkolenia i doskonalenia zawodowego,
 - opracowywanie odpowiednich materiałów szkoleniowych, np. materiałów video, profesjonalnych podręczników i poradników dla nauczycieli,
 - wykorzystywanie nowych technologii, np.: zasobów i materiałów szkoleniowych *on-line*;
 - łączenie rozwoju zawodowego z rozwojem kariery, np.: poprzez system akredytacji i kwalifikacji, etc.;
 - łączenie szkolenia nauczycieli z zapewnianiem jakości;
 - tworzenie centrów doskonałości w zakresie EO na poziomie krajowym i regionalnym w celu zapewnienia poradnictwa, materiałów i szkolenia;
 - tworzenie innych struktur wsparcia: np.: sieci nauczycieli lub szkół, *e-biuletynów*;

- Rada Europy powinna należycie rozważyć rolę, jaką może odegrać w:
 - tworzeniu odpowiednich metod rozwoju i oceny kompetencji nauczycieli w zakresie EO;
 - monitorowania i ewaluacji inicjatyw dotyczących szkolenia nauczycieli w zakresie EO na poziomie krajowym;
 - ułatwianiu dzielenia się doświadczeniem pomiędzy edukatorami nauczycieli w państwach członkowskich i pomiędzy nimi;

- wspieraniu bliższej współpracy pomiędzy instytucjami zaangażowanymi w szkolenie nauczycieli w zakresie EO, w tym władzami oświatowymi i organizacjami pozarządowymi oraz organizacjami międzynarodowymi takimi jak UNESCO;
- porównywaniu i upowszechnianiu badań dotyczących EO, w tym badań dotyczących doświadczenia uczniów w zakresie EO oraz sposobów uczenia się EO, etc.;
- udzielaniu pomocy eksperckiej w opracowywaniu polityki i praktyki w zakresie szkolenia nauczycieli w dziedzinie EO w państwach członkowskich, np. w szkoleniu trenerów;
- upowszechnianiu skutecznej praktyki dotyczącej różnych elementów składniowych programów EO, np. klimatu szkoły, zaangażowania szkoły w życie społeczności lokalnej, etc.”